

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ТУРЕЧЧИНИ)

Наталія Євгенівна ПАНЬКІВ

кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри туризму
Національний університет «Львівська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0002-9057-9612>
e-mail: pankiv.natalia@gmail.com

Анна-Марія Сергіївна КРУПІНА

магістрант,
Національний університет «Львівська політехніка»

Стаття присвячена виявленню особливостей та перспектив розвитку медичного туризму у Туреччині в умовах глобалізації медичного простору, а також в контексті імплементації даного досвіду в Україні. В роботі визначено теоретичні засади дослідження поняття «медичний туризм». Уточнено термінологію медичного туризму, розкриті характерні риси, різновиди, особливості організації та географія подорожей з метою оздоровлення та лікування. А також обґрунтовано особливості організації медичного туризму на тлі глобальної популяризації здорового способу життя та одночасного погіршення стану здоров'я сучасної людини та підвищення рівня її добробуту.

Досліджено світові тренди розвитку медичного туризму та міжнародний медичний туризм, як специфічний вид суспільно корисної діяльності, спрямований на надання туристичних послуг лікувального й оздоровчого характеру у формі тимчасового виїзду окремої людини чи групи осіб за кордон. На основі аналізу міжнародного досвіду визначено найбільш затребувані з боку медичних туристів види лікування. Визначено головні причини колосального розриву у вартості медичних послуг країн-лідерів та держав з новостворюваними ринками. Проведено оцінку соціально-економічних та політичних передумов розвитку медичного туризму в Туреччині, а також досліджено сучасний стан розвитку медичного туризму в цій країні.

Здійснено оцінку перспектив та проблем розвитку медичного туризму в Туреччині в контексті імплементації даного досвіду в Україні та оцінку можливостей та шляхів подальшого розвитку медичного туризму в Україні. Вже є напрацьована певна база і наявний потенціал у розвитку медичного туризму, проте залишаються невирішеними проблеми, які його гальмують. Для активнішого розвитку системи медичного туризму в Україні, слід створити ефективну модель маркетингової політики в охороні здоров'я, покращити матеріальну базу та впровадити сучасні медичні технології, змінити законодавство, проходити міжнародні сертифікації, налагоджувати сервіс і підняти якість послуг на вищий рівень.

Ключові слова: медичні послуги, медичний туризм, медична індустрія, туристична галузь, глобальний сегмент.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF MEDICAL TOURISM IN GLOBALIZATION (IN THE EXAMPLE OF TURKEY)

Natalia PANKIV, Anna-Mariya KRUPINA

Lviv Polytechnic National University

The article is devoted to identifying the peculiarities and prospects of the development of medical tourism in Turkey in the context of the globalization of the medical space, as well as in the context of the implementation of this experience in Ukraine. The paper defines the theoretical foundations of the study of the concept of "medical tourism". The terminology of medical tourism has been clarified, and the characteristic features, varieties, and peculiarities of the organization and geography of travel for recovery and treatment have been revealed. And the peculiarities of the organization of medical tourism against the background of the global popularization of a healthy lifestyle and the simultaneous deterioration of the state of health of modern people and the improvement of their well-being are substantiated.

The world trends in the development of medical tourism and international medical tourism, as a specific type of socially useful activity aimed at providing medical and recreational tourism services in the form of a temporary departure of an individual or a group of persons abroad, have been studied. Based on the analysis of international experience, the types of treatment most in demand by medical tourists have been determined. The main reasons for the colossal gap in the cost of medical services of the leading countries and countries with emerging markets have been identified. An assessment of the socioeconomic and political prerequisites for the development of medical tourism in Turkey was carried out, as well as the current state of development of medical tourism in this country was investigated. An assessment of the prospects and problems of the development of medical tourism in Turkey was carried out in the context of the implementation of this experience in Ukraine and an assessment of the opportunities and ways of further development of medical tourism in Ukraine. A certain base has already been developed and there is potential for the development of medical tourism, but the problems that inhibit it remain unresolved. For the more active development of the medical tourism system in Ukraine, it is necessary to create an effective model of marketing policy in health care, improve the material base and introduce modern medical technologies, change legislation, undergo international certifications, improve service and raise the quality of services to a higher level.

Keywords: medical services, medical tourism, medical industry, tourism industry, global segment.

Паньків Н., Рупіна А.-М. (2023) Тенденції розвитку медичного туризму в умовах глобалізації (на прикладі Туреччини). *DEVELOPMENT SERVICE INDUSTRY MANAGEMENT*, (1), 25-49.
[https://doi.org/10.31891/dsim-2023-1\(4\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2023-1(4))

Pankiv N., Krupina A.-M. (2023) Trends in the development of medical tourism in globalization (in the example of Turkey). *DEVELOPMENT SERVICE INDUSTRY MANAGEMENT*, (1), 25-49.
[https://doi.org/10.31891/dsim-2023-1\(4\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2023-1(4))

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Медичний туризм дуже динамічно розвивається у XXI ст., однак, це не нове явище. Ще у античні часи і пізніше у Середньовіччі термальні джерела та інші території з природними лікувальними ресурсами були дуже популярним місцем відпочинку та відновлення сил серед представників тогочасної еліти. Відвідування курортів з можливістю отримання медичних послуг було одним з перших видів організованих подорожей у XIX ст. Динамічне ж зростання оздоровчого та лікувального туризму у XX ст. пов'язують, з одного боку зі спричиненим екологічними проблемами погіршенням стану здоров'я людей у промислово розвинених регіонах світу, а з іншого – з підвищенням їх життєвого рівня, адже подорожі з передплатним лікуванням є одним з найдорожчих видів відпочинку. Розвиток швидкісних та комфортабельних видів транспорту, політична та економічна лібералізація, розповсюдження англійської мови як мови міжнародного спілкування, мода на активний та здоровий спосіб життя, а також глобалізація ринку туристичних послуг і зростання чисельності представників середнього класу у країнах, що розвиваються, поступово створили умови для розширення раніше дуже обмеженого споживачького сегменту медичного туризму.

На масовому ринку пропозиції турів з лікування за кордоном з'явилися уже в XXI ст. Причиною тому глибоке проникнення Інтернету, оскільки без нього вивчення пропозицій, ознайомлення з сучасними методиками лікування, відбір медичних закладів та сам процес оформлення у закордонну клініку (що вимагає надсилання безлічі документів) був майже непереможним завданням як для співробітників спеціалізованих туристичних фірм так і для потенційних клієнтів. Динамічний розвиток медичного туризму відображає тенденцію поступової трансформації світової туристичної індустрії, що полягає у зміщенні пріоритетів з «туризму досвіду» (experiential tourism) до «туризму змін» (transformational tourism). Тривалий час головною метою туристів є отримання вражень у процесі пізнання навколишнього світу під час подорожі. Однак нині все чисельнішим стає сегмент споживачів, які прагнуть поєднувати «приємне з корисним», отримуючи під час подорожі не лише враження і досвід, але й нові навички, фізичне чи духовне вдосконалення [25].

Аналіз досліджень та публікацій

Тривалий час питання організації подорожей для лікування за кордоном не розглядалися як окрема тема наукових досліджень у сфері туризму, лише як додатковий сюжет у працях з рекреаційної географії, рекреології та медицини. Однак тепер, коли багато країн світу проголошують медичний туризм стратегічним напрямом соціально-економічного розвитку, відзначаючи його роль у розбудові системи охорони здоров'я, наповненні державного бюджету, залученні іноземних інвестицій та покращенні іміджу країни на міжнародній арені та створюють державні програми спрямовані на просування експорту медичних послуг, з'являється все більше фахових наукових публікацій. Зокрема, дослідженню проблематики у сфері медичного туризму присвятили свої роботи М. Мальська та О. Бордун (теоретичні основи та практика організації медичного туризму в Україні), Є. Гнедик (питання його правового регулювання), Е. Гапонова (тенденції розвитку глобального ринку медичних послуг), С. Галасюк (сучасний стан розвитку санаторно-курортної бази в Україні), А. Парфіненко (проблеми та перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні), А. Ветитнев (особливості організації профілактичної та оздоровчої рекреації), Р. Наводничий (проблеми державного управління розвитком лікувально-оздоровчих послуг), М. Горовіц та Дж. Розенсвейг (концептуалізація клінічного туризму), М. Букман (географія подорожей з метою лікування) та ін. Попри це досі не існує узгодженого розуміння сутності медичного туризму та єдиного підходу до класифікації його видів, наявні суттєві розбіжності у оцінці обсягів ринку та обґрунтуванні перспектив розвитку медичного туризму у різних країнах та регіонах світу і України.

Формулювання цілей статті

Метою роботи є розкриття сучасного стану, організаційних аспектів функціонування медичного туризму в Туреччині в умовах глобалізації міжнародного медичного простору як перспективного напрямку туризму в Україні. Відповідно до поставленої мети сформульовано завдання, які обумовили логічну структуру та послідовність їх вирішення: розкрити сутність та сучасні підходи до класифікації медичного туризму; провести класифікацію медичного туризму в умовах глобалізації міжнародного медичного простору; висвітлити особливості організації медичного туризму в умовах глобалізації медичного простору; проаналізувати сучасний стан та тенденції розвитку медичного туризму в Туреччині та світі; виявити проблеми та окреслити перспективи розвитку медичного туризму в Туреччині в контексті імплементації даного досвіду в Україні.

Об'єктом дослідження є закономірності, кількісні та якісні показники функціонування медичного туризму в Туреччині, Україні та світі. Предметом дослідження є організаційні аспекти медичного туризму та медичного турпродукту для підвищення ефективності функціонування туристичних підприємств. Методи дослідження. У роботі застосовано методи: літературний; історичний, структурно-порівняльного аналізу; синтезу; індукції та дедукції; систематизації та узагальнення. Інформаційний базис дослідження становлять законодавчі та нормативно-правові акти України, міжнародні акти, матеріали Всесвітньої туристичної організації, статистична інформація Державної служби статистики України, монографічні дослідження та наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених.

1. Теоретичні засади дослідження поняття «медичний туризм»

У світі медичний туризм розглядається в контексті соціального туризму [8]. Чинниками перспективності країни для розвитку медичного туризму є: 1) рівень розвитку медицини, медичних технологій тощо; 2) вартість діагностики та лікування; 3) розвиток транспортного та готельного секторів; 4) рівень мовної інтеграції в країні; 5) законодавча база; 6) імідж держави; 7) локалізація країни на мапі світу [33]. Ряд авторів звертає увагу на те, що з точки зору UNWTO лікування і здоров'я відноситься до числа найважливіших туристських мотивів [8]. При цьому румунські дослідники констатують, що на міжнародному рівні медичний туризм збільшується щорічно на 20%, а світовий ринок медичного туризму оцінюється приблизно в 100 мільярдів доларів США [33].

Турецькі дослідники залежно від отримання в ході туристичної подорожі медичних послуг виділяють п'ять видів туристів: 1) звичайний турист – знаходиться тільки на відпочинку за кордоном, не звертаючись за медичною допомогою та лікуванням; 2) лікувальний турист – випадково потребує лікування під час відпустки за кордоном; 3) медичний турист – має намір скористатися як медичними послугами так і одночасно послугами з туристичної діяльності; 4) відпочиваючий пацієнт – має намір скористатися послугами з туристичної діяльності під час оздоровлення за кордоном; 5) звичайний пацієнт – знаходиться за кордоном тільки для звернення за медичною допомогою [36].

З цієї класифікації випливає, що переважна більшість туристів потребує та(або) має бажання отримати медичні послуги під час туристичної подорожі. Її автори навіть доходять висновку, що історично туризм в сфері охорони здоров'я є найстарішим видом туризму, пов'язаного зі здоров'ям, оскільки туризм завжди був пов'язаний з поліпшенням здоров'я і благополуччя [36]. Характерною особливістю медичного туризму, яка власно і дозволяє, на думку американських дослідників, виокремити цей вид економічної діяльності, є те, що вона здійснюється у сфері торгівлі послугами і являє собою комбінацію як мінімум двох секторів: медицини і туризму [50].

Термін «медичний туризм» використовується як у широкому, так і у вузькому (власному) розумінні. Досить часто його використовують щодо організації медичного обслуговування пацієнтів за межами країни їх постійного проживання. Разом із тим таке розуміння охоплює як надання відповідними суб'єктами господарської діяльності туристичних послуг туристу (пацієнту) в межах туристичного продукту, так і його виїзд за кордон для лікування без придбання такого продукту. Прикладом останнього може бути ситуація, коли пацієнт, не використовуючи посередницькі послуги суб'єктів туристичної діяльності, самостійно домовляється з медичним закладом за кордоном про стаціонарне лікування та придбає послуги з перевезення. Соціологи звертають увагу на те, що у широкому сенсі медичний туризм можна визначити як сферу медичної індустрії та гостинності, пов'язану в єдину систему ринків з розвинутою інфраструктурою, що включає не тільки медичні заклади, але і самі різні галузі бізнесу – страхування, банківську діяльність, юридичну допомогу, транспорт, зв'язок [12].

Медичний туризм є одним із засобів реалізації вимоги Європейської хартії прав пацієнтів (2002 р.) [9] щодо права кожного на свободу вибору між різними медичними процедурами та закладами (фахівцями) на підставі адекватної інформації. І хоча Хартія основних прав Європейського Союзу (ст. 35) [31], встановлює, що: «Кожна людина має право на профілактичне лікування і медичне обслуговування на умовах, передбачених національним законодавством та практикою», іноді виникає проблема неможливості реалізації такого права в національній системі охорони здоров'я в зв'язку з технічними або нормативно-правовими проблемами можливості його реалізації. Тобто, пацієнт в окремих випадках вимушений самостійно вирішувати питання медичного втручання і, іноді за межами своєї країни. Крім того, ст. 401 Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [29], серед іншого встановлює необхідність у просуванні та розвитку туристичних продуктів і ринків, інфраструктури, людських ресурсів та інституційних структур [20].

Відповідно до Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року, схваленої розпорядженням КМУ від 16.03.2017 року № 168-р [10; 19], сфера туризму і курортів розглядаються у нерозривному зв'язку. Так, стратегія розвитку сфери туризму та курортів передбачає стратегічно орієнтовану державну політику, основним завданням якої є визначення туризму одним з основних пріоритетів держави, впровадження економіко-правових механізмів успішного ведення туристичного бізнесу, інвестиційних

механізмів розвитку туристичної інфраструктури, інформаційно-маркетингових заходів з формування туристичного іміджу України.

Ст. 11 Європейської соціальної хартії від 03.05.1996 року [16], ратифікованої Україною 14.11.2006 року [51], наголошує, що з метою забезпечення ефективного здійснення права на охорону 35 здоров'я Сторони зобов'язуються самостійно або у співробітництві з громадськими чи приватними організаціями вживати відповідних заходів для того, щоб усунути, у міру можливості, причини слабого здоров'я. Таке усунення в багатьох випадках потребує застосування оздоровчо-лікувальних процедур. Оскільки господарська діяльність у сфері медичного туризму включає надання як лікувальних, так і лікувально-оздоровчих послуг, одним із напрямів її здійснення є організація і розвиток курортів. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про курорти» [10] завданням законодавства про курорти є регулювання суспільних відносин у сфері організації і розвитку курортів, виявлення та обліку природних лікувальних ресурсів, забезпечення їх раціонального видобутку, використання і охорони з метою створення сприятливих умов для лікування, профілактики захворювань та відпочинку людей. Разом із тим господарська діяльність у сфері використання курорту, яким відповідно до ч. 1 ст. 1 цього Закону є освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси та необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури, не завжди може розглядатися як діяльність у сфері медичного туризму. Це пов'язано з тим, що курорт може використовуватися як з метою лікування, так і для медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації. У випадках, коли курорт використовується для надання оздоровчих послуг, не пов'язаних з медичним втручанням, то така господарська діяльність не є діяльністю у сфері медичного туризму. Цей висновок ґрунтується на положеннях статті 68 Основ, яка відокремлює оздоровлення від санаторно-курортного лікування [10].

Послуги з санаторно-курортного лікування, на відміну від оздоровчих послуг, є такими, що пов'язані з медичним втручанням. Виходячи з цього, господарська діяльність з організації надання послуг з санаторно-курортного лікування має розглядатися як діяльність у сфері медичного туризму. Санаторно-курортне лікування охоплює надання лікувальних та оздоровчо-лікувальних 36 послуг, а також послуг з медичної реабілітації. Остання відповідно до ч. 1 ст. 355 Основ є видом медичної допомоги, що надається пацієнтам в амбулаторних або стаціонарних умовах і включає систему медичних та інших заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених функцій організму особи, на виявлення та активізацію компенсаторних можливостей організму з метою створення умов для повернення особи до нормальної життєдіяльності, на профілактику ускладнень та рецидивів захворювання [10].

Така медична допомога пов'язана з медичним втручанням, а тому обґрунтовано розглядається в системі надання медичних послуг спеціалізованими медичними та санаторно-курортними закладами. Викладене дає підставу для визнання діяльності з організації надання послуг з санаторно-курортного лікування, у тому числі і з медичної реабілітації, в якості невід'ємної складової медичного туризму [3].

Господарська діяльність у сфері надання медичних послуг, які є необхідною складовою туристичного продукту при медичному туризмі, потребує суворого дотримання норм і правил її здійснення, оскільки існує високий ступінь ризику заподіяння шкоди здоров'ю, а інколи навіть життю пацієнта. Особливої актуальності це набуває при медичному туризмі, специфікою якого є контакт лікаря з пацієнтом протягом нетривалого часу. Ця обставина обумовлює відсутність або недостатність відомостей про загальний стан здоров'я, динаміку захворювання, неможливість медичного нагляду в період реабілітації й інші фактори, які підвищують ступінь ризикованості цього виду господарської діяльності [4].

Господарська діяльність у сфері медичного туризму, крім загальних туристичних послуг пов'язана з наданням:

- 1) медичних послуг: а) діагностики організму б) лікуванням, в тому числі трансплантацією, в) подальшої реабілітації;
- 2) лікувально-оздоровчих послуг (реабілітаційних), що передбачають медичне втручання, в тому числі в санаторно-курортних закладах;
- 3) медичних послуг, не пов'язаних з поліпшенням стану здоров'я пацієнта, в тому числі косметологічні послуги, що потребують медичного втручання [4].

2. Класифікація медичного туризму в умовах глобалізації медичного простору

Медичний туризм – це новітня соціально-економічна галузь, розвиток якої обумовлений глобалізаційними процесами в світі, яка вимагає своєрідного підходу, оскільки необхідно враховувати різноманітні мотиви проведення лікування, оздоровлення та можливості його здійснення. Тому кількісні відмінності значно поступаються явищам, які в медичному туризмі класифікують через посилення на їхні ознаки.

У наукових дослідженнях таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як в І. М. Вахович, А. П. Джангірова, В. Ф. Кифяка, В. В. Малімон, А. О. Мальцева, V. Balaban, L. Burkett, L. Carabello, N. Lunt, H. H. Gray, V. C. S. Heung, R. Vijaya, I. Youngman та ін. розглянуто передумови та фактори розвитку медичного туризму, визначено його статус як базового конкурентоспроможного елементу економіки країни та окремих

виступають суб'єкти надання послуг медичного туризму. Суб'єктами медичного туризму виступають: медичні клініки, центри пластичної хірургії, fitness & wellness, spa & wellness заклади, клініки зі зниження ваги, косметологічні клініки, санаторно-курортні заклади, туристичні оператори, туристичні агенти, інші суб'єкти підприємницької діяльності, які надають послуги з проживання, харчування, екскурсійного обслуговування тощо та фізичні особи, що здійснюють туристичний супровід (гіді-перекладачі, екскурсоводи, провідники тощо) або надають послуги з тимчасового розміщення, харчування тощо [1].

Другим видом класифікації медичного туризму є класифікація за видами та організаційними формами (рис. 3.).

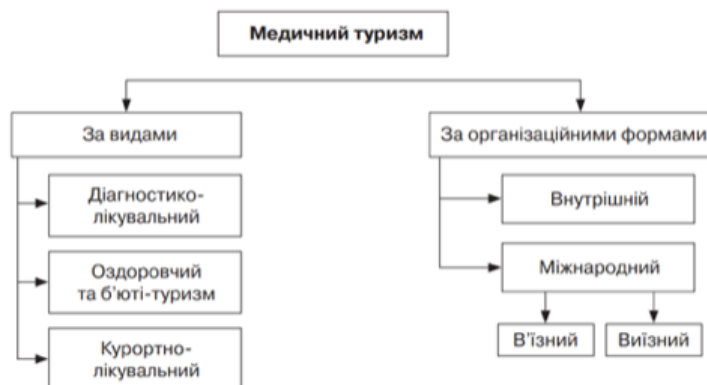

Рис. 3. Класифікація медичного туризму за видами та організаційними формами*

*сформовано авторами на основі [1].

Відповідно до Закону України «Про туризм» організаційними формами туризму є міжнародний і внутрішній туризм [11]. Тому за організаційними формами медичний туризм доцільно теж підрозділяти на внутрішній та міжнародний. Внутрішній медичний туризм – це організаційна форма туризму, що передбачає подорожі осіб, які проживають на території певної країни, в її межах з метою оздоровлення організму, отримання медичних послуг або послуг б'юті-туризму. До міжнародного медичного туризму належать в'їзний та виїзний медичний туризм. В'їзний медичний туризм – подорожі в Україну іноземних громадян з метою оздоровлення організму, отримання медичних послуг або послуг б'юті-туризму. Основним економічним чинником в'їзного медичного туризму в Україні виступає ціна на послуги при відповідній якості медичної допомоги. Це, зокрема, послуги у сфері репродуктивної медицини, стоматології, МРТ-діагностики, лікування стовбуровими клітинами. Значним потенціалом для розвитку в'їзного медичного туризму є курортне лікування на курортах з мінеральними водами і лікувальними грязями: Трускавець, Моршин (Прикарпаття), Миргород (Полтавська обл.), радонові джерела Хмільника (Вінницька обл.) та багато інших. Санаторно-курортні заклади України мають багаторічний досвід ефективного лікування та реабілітації пацієнтів із захворюваннями опорно-рухового апарату, органів травлення, гінекологічними, пульмонологічними захворюваннями тощо.

Рис. 4. Класифікація медичного туризму за видами*

*сформовано авторами на основі [1].

Виїзний медичний туризм – подорожі громадян України та осіб, які постійно проживають на території України, до іншої країни з метою оздоровлення організму, отримання медичних послуг або послуг б'юті-туризму. За даними Української асоціації медичного туризму структура послуг виїзного медичного туризму становить: 40 % – лікування; 30 % – оздоровлення; 25 % – діагностика; 5 % – медичне туристичне страхування [30].

В основу класифікації медичного туризму за видами покладено принцип мети здійснення туристичної подорожі. Як правило, туристи подорожують у середині країни або за кордоном з метою отримання діагностичних, лікувальних або реабілітаційних медичних послуг, зміцнення здоров'я або профілактики захворювань, отримання послуг з косметичної медицини. Класифікацію медичного туризму за основними видами зображено на рис. 4.

Зв'язок між видами медичного туризму та метою здійснення подорожі представлено в таблиці 1.

Таблиця 1.

Зв'язок між видами медичного туризму та метою здійснення подорожі*

№ пор.	Вид медичного туризму	Мета подорожі
1	Діагностико-лікувальний туризм	Діагностика та лікування захворювань
2	Оздоровчий та б'юті-туризм	Оздоровлення, підтримка здоров'я, покращення зовнішнього вигляду
3	Курортно-лікувальний туризм	Профілактика захворювань. Медична реабілітація

*сформовано авторами на основі [1].

Діагностико-лікувальний туризм – подорожі в акредитовані заклади охорони здоров'я або до конкретних лікарів з метою отримання діагностичних та лікувальних медичних послуг. Подорожі здійснюються з метою комплексної діагностики та діагностики за окремими лікарськими спеціальностями, лікування захворювань.

В останнє десятиріччя подорож за кордон з метою ранньої діагностики захворювань або виявлення факторів ризику набув значного розвитку, що обумовило виокремлення check-up-туризму в один із напрямів, основним завданням якого виступає обстеження та діагностика. Сучасний діагностико-лікувальний туризм набув широкого розвитку за напрямками: репродуктивна медицина; стоматологія; онкологія; кардіологія; дерматологія; ортопедія; офтальмологія; лікування залежностей; нейрохірургія; народна та нетрадиційна медицина тощо [34].

Другим видом медичного туризму виступає оздоровчий та б'юті-туризм – подорожі з метою оздоровлення, підтримки здоров'я, покращення зовнішнього вигляду. Виокремлено 3 його підвиди (див. Рис. 4.): spa & wellness; fitness & wellness та туризм з метою отримання косметичних послуг.

Б'юті-туризм розглядається як один із видів медичного туризму, тому що його специфікою є надання послуг фахівцями з медичною освітою. Отримання таких послуг не належить до категорії лікування або діагностики, проте неякісне їх надання може негативно впливати на здоров'я людини. Насамперед ця теза стосується косметологічного туризму. Подорожі здійснюються з метою отримання косметологічних хірургічних втручань (блефаропластика, ліпосакція, аугментація молочних залоз, ліпографтинг, риноластика) та косметичних нехірургічних послуг (ін'єкції Ботоксу та його аналогів, філери на основі гіалуронової кислоти, видалення небажаного волосся, хімічний пілінг, лазерне омолодження обличчя). Лідерами в цьому сегменті медичного туризму є США, Бразилія, Японія, Північна Корея, Мексика, Німеччина, Франція та Колумбія.

До складу б'юті-туризму також відносяться fitness & wellness та spa & wellness-туризм. Програми Wellness – це унікальні комбінації фізичних навантажень і SPA-програм, що дають змогу у короткі терміни активізувати приховані резерви організму. Wellness-тур – це комплекс високоякісних оздоровчих заходів (релакс, масажі, дієта, дозоване фізичне навантаження), який розрахований на здорових людей, загальне поліпшення тонуусу організму та відновлення душевного комфорту[34].

SPA-туризм орієнтований на збереження здоров'я та профілактику захворювань. SPA-послуги передусім надаються в готелях з відповідними медико-оздоровчими відділеннями. Класичний напрям (водолікування та використання дарів моря) побудовано на водних процедурах і на кліматотерапії (термальні джерела, соляні печери, гірське, морське та лісове повітря, грязі, торф, водорості, сіль). Етнічний напрям SPA орієнтований на використання місцевого колориту. Це тайський масаж, відновлювальна голкорексфотерапія, турецький хамам, російська баня, сауна тощо.

На відміну від оздоровчого туризму, курортно-лікувальний туризм орієнтований на осіб, які мають певні захворювання, і санаторно-курортне лікування призначається лікарем. Лікувально-оздоровчі послуги надаються в санаторно-курортних закладах та SPA-готелях з медичними центрами. Курортно-лікувальні подорожі здійснюються з метою: первинної профілактики захворювань у період початкових порушень функцій організму у стадії передхвороби (у донозологічній стадії); профілактики загострень та рецидивів хронічних захворювань; медичної реабілітації після тяжких хвороб (інфаркт, інсульт тощо).

Отже, для проведення наукових досліджень доцільно використовувати два види класифікацій медичного туризму: класифікацію за DESTINATIONAMI медичного туризму; класифікацію за видами та організаційними формами медичного туризму. В основу класифікації DESTINATIONAMI медичного туризму покладено загальну класифікацію Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО) та регіональну

систематизацію Medical Tourism Association, що використовуються в ранжуванні країн за індексом медичного туризму. При класифікації медичного туризму за видами доцільно використовувати принцип мети здійснення туристичної подорожі.

3. Особливості організації медичного туризму в умовах глобалізації медичного простору

Специфікою ринку медичного туризму є надання послуг медичного характеру та насиченість ринку охорони здоров'я, який являє собою сукупність наявних та потенційних товарів та послуг, спрямованих на захист і відновлення здоров'я. Особливості ринку медичних послуг полягають у специфічності праці медичних працівників, коли збереження життя пацієнта, гуманітарна місія охорони здоров'я і етична сторона лікарської діяльності набагато переважають економічну доцільність і рентабельність медичної діяльності. З іншої сторони, у сучасному цивілізованому суспільстві медичні послуги, спрямовані на задоволення потреб підвищення «якості життя», характеризуються високо-економічним ступенем рентабельності.

У структурі тарифу таких медичних послуг, по суті, закладені економічні витрати виробництва медичних послуг у двох інших сегментах ринку здоров'я: «маркетингового сегмента життя» і «маркетингового сегмента хвороб». Повне задоволення потреб споживачів у цьому сегменті ринку здоров'я, більшою мірою пов'язано не з лікарською медичною діяльністю, а визначається іншими індивідуальними, природними і соціально-економічними чинниками. Окрім зазначеного ринок медичних послуг має такі особливості:

- кваліфікаційні вимоги, що призводять до обмеження кількості практикуючих лікарів;
- специфічні вимоги, що призводять до обмеження кількості лікарень, які можуть диктувати певну цінову політику;
- недосконалість та специфічність конкуренції, що робить неможливим залучення покупців за рахунок зменшення ціни;
- медичні послуги різномірні, їх важко зіставити;
- немає прямого зв'язку між ціною та витратами споживача, значну частину яких сплачує третя сторона (родичі, працедавці за умови добровільного медичного страхування або надання соціального бонуса);
- наявність зовнішніх ефектів (екстерналій), надання медичних послуг діє ефективно не тільки на покупців цих послуг, а й на інших осіб [41; 32; 37].

Таблиця 2.

Тенденції розвитку медичного туризму в світі*

Фактори	Тенденції
1	2
Мода на здоров'я та переміщення потреби у здоров'ї до сфери споживчих пріоритетів	Сьогодні «система охорони здоров'я є відображенням глобалізованої споживчої культури» [41].
Людей в усьому світі хвилює здоров'я як невід'ємна частина буття.	Здоров'я назвали найважливішою особистою проблемою (після фінансових труднощів) 48% українців і поляків, 41% німців, 40% італійців, 35 % шведів [32].
Накопичений досвід медичної практики та науки в Європі	Університетські клініки в Європі відомі як осередки медичної науки понад два століття. Виробники медичної техніки і фармацевтичні компанії Європи належать до провідних у світі й створюють сприятливе середовище для інновацій. Актуальними напрямками європейської медицини є лікування онкологічних хвороб методом крихірургії, радіаційна онкологія, трансплантація, клітинна терапія, лазерна косметологія та дерматологія, штучне запліднення, лапароскопічні операції, а також добре розвинена діагностика
Стирання відмінностей у рівні розвитку національних систем	За EuroHealth Consumer Index 2015 [37] найкращою у Європі є система охорони здоров'я Нідерландів. Друге та третє місця займають Швейцарія та Норвегія. Серед країн, рейтинг яких з 2010 р. підвищився на 5 і більше щаблів – Болгарія, Румунія, Литва, Словаччина, Греція, Угорщина, Естонія. Отже, зникають відмінності у якості охорони здоров'я медичних послуг між Західною і Східною Європою, однак при збереженні в останній помірних цін. Законодавство країн ЄС стимулює переміщення через кордон медичних послуг, медпрацівників, взаємне визнання сертифікатів та кваліфікаційних стандартів. У квітні 2009 р. Європарламент ухвалив вільний вибір країни для лікування, не залежно від місця проживання, з правом на компенсацію витрат [54].
Комерціалізація охорони здоров'я та територіальна диференціація цін	У Доповіді ВООЗ у 2008 р. зазначається, що «система охорони здоров'я світу рухається в сторону нерегульованої комерціалізації». Водночас ціни на лікування залежно від країни дуже відрізняються. Особливо в країнах ЄС з розвинутою інфраструктурою: Німеччина, Швейцарія, Данія, Бельгія та ін. Фінансовоекономічна криза та політичні конфлікти Хоча «медичний туризм не має імунітету від рецесії» [52], проте криза заклала стимули для розвитку в перспективі. В умовах економічного спаду кожен уряд опинився перед необхідністю скорочення державних витрат, у тому числі і на медичне обслуговування. У той же час, погіршення здоров'я населення вимагає більше зусиль медичної служби та чинить тиск на бюджет. Тому багато пацієнтів будуть розглядати лікування за кордоном як цілком реальний варіант.

1	2
Демографічна структура населення Європи	2010–2020 рр. – це період, коли представники найбільш численного покоління другої половини ХХ ст. (1946– 1970 рр.) перейдуть у старші вікові групи. Нині під сумнівом залишається здатність існуючих систем охорони здоров'я Європи піклуватися про зростаючі потреби старіючого населення. Медичний туризм є альтернативним механізмом подолання вказаних проблем без розширення місцевого потенціалу охорони здоров'я [40] Інформаційноінноваційні процеси Уже інвестовано 23 млн євро в електронні технології охорони здоров'я в ЄС, щоб зробити можливим між державами – членами ЄС обмін у електронній формі інформацією про пацієнтів та отримане ними лікування [49].

**сформовано авторами на основі [9; 31; 29; 20.; 10; 16; 51].*

Наприклад, у зв'язку з розвитком санаторно-курортного лікування розробляється доступ до цілющих джерел, розвивається інфраструктура населеного пункту (дороги, постачання тощо), яким користуються не тільки відпочиваючі, а й місцеві мешканці. Таким чином, розвиток туристичної інфраструктури, різних сегментів ринку медичних послуг дає змогу надати медичну допомогу (задовольнити конкретний попит) і з урахуванням індивідуальності пацієнта, і з урахуванням масового споживання. Водночас медичний туризм передбачає першочергове отримання медичної допомоги для подолання цілком визначеної конкретної проблеми зі здоров'ям. У такому контексті він тісно інтегрований з системою медичних закладів.

На відміну від медичного туризму оздоровчий туризм орієнтується на рекреаційно-туристичну інфраструктуру. Хоча в окремих привабливих туристичних дестинаціях використовується мультиплінарний підхід до розбудови різнопланових закладів туристичної індустрії. Щороку чисельність медичних туристів у Європі зростає завдяки факторам, узагальненим у таблиці 1, а 90% громадян ЄС отримують лікування в своїх країнах, проте 53% схильні до використання медичних послуг інших країн [41].

За аналітичними висновками International Medical Travel Journal медичний туризм перетворюється в одну з найбільш швидкозростаючих галузей [43]. Опитування, проведені в 280 клініках і лікарнях 60 країн світу – лідерах медичного туризму, свідчать про позитивну динаміку розвитку цього виду світового бізнесу. У 48% клініках, лікарнях та медичних туристичних агентствах повідомили про зростання міжнародної чисельності пацієнтів. Понад 50% суб'єктів медичного туризму очікує на річне зростання більш ніж на 10% на рік на ринку медичного туризму на найближчі п'ять років.

Найбільші прибутки очікуються в медичному туризмі, орієнтованому на надання послуг з косметичної хірургії – 55% опитаних; при лікуванні раку – 54% респондентів; лікування безпліддя – 40% респондентів і стоматологічне лікування – 38% опитаних. За прогнозами асоціації Deloitte Center for Health Solutions економіка країн з невисокими цінами на медичні послуги отримала прибутки понад 2 млрд дол. США [47].

Стрімкий розвиток індустрії медичного туризму в останні 10 років обумовлений кількома причинами:

- зростання вартості лікування в країнах з розвинутою економікою;
- поява нового сегменту споживачів медичних послуг, які воліють поєднувати якісне лікування за низькими цінами, з можливістю отримання яскравих вражень від подорожей в інші країни;
- неможливість оперативного отримання необхідної медичної допомоги (листи-очікування) у країнах Європейського Союзу та в країнах Близького Сходу;
- відсутність у деяких країнах світу якісної медичної допомоги та відповідних технологій лікування та діагностики.

З метою розвитку медичного туризму уряди деяких країн розробляють системи охорони здоров'я, у структуру якої входять лікувально-профілактичні заклади, туристичні агентства та страхові компанії, орієнтовані на медичний туризм. Існують національні програми, спрямовані на популяризацію країни в сфері медичного туризму [38].

Чинниками перспективності країни для медичного туризму виступають:

- рівень розвитку медицини, медичних технологій, тощо;
- вартість діагностики та лікування;
- розвиток транспортного та готельного секторів;
- рівень мовної інтеграції в країні;
- законодавча база;
- імідж держави;
- локалізація країни на мапі світу [2].

Оздоровчі послуги можна поділити на кілька груп: послуги з реабілітаційного туризму, оздоровчі (санаторно-курортні, спа- та велнес послуги). Товаром на ринку медичного туризму виступають також послуги з б'юті-туризму (послуги з пластичної хірургії, догляду за зовнішністю та косметологічні послуги).

На ринку медичного туризму розподіл між учасниками процесу обслуговування поділяється на [7]:

- виробників – продуцентів медичних послуг, зареєстрованих та ліцензованих в установленому порядку лікувально-профілактичних, санаторно-курортних та інших оздоровчих закладів будь-яких організаційно-правових форм та форм власності, що надають послуги з збереження та відновлення здоров'я;

• виробники оздоровчих послуг – це заклади курортного бізнесу, санаторії, профілакторії, термальні курортні заклади, готелі СПА-туризму;

• виробників-посередників, діяльність яких характеризується наданням сервісу із організації туристичної подорожі, пошуку та укладання угод з виробниками медичних послуг, транспортування, проживання, тощо. Виробники медичних послуг надають послуги із збереження життя та повернення здоров'я.

Виробники оздоровчих послуг пропонують послуги з збереження та підтримки станів здорового організму. До цієї категорії також відносяться заклади, що надають послуги з збереження та підтримки певного ступеня хронічних станів та інвалідності. Специфіка медичного туризму проявляється в тому, що кінцевий споживач медичної послуги не може безпосередньо її купувати у виробника. Тому об'єктивною умовою функціонування ринку медичного туризму є наявність виробників-посередників. Агентства з медичного туризму забезпечують всебічну підтримку туристів, яка є значно ширшою, ніж послуги звичайного туристичного агента. Агентства з медичного туризму забезпечують організацію якісного та доступного медичного обслуговування до та після лікування, догляд під час лікування, формування плану лікування спільно з лікарями зарубіжних та вітчизняних клінік, оцінку співвідношення ціна-якість у різних лікувальних закладах [46].

Ринок виїзного медичного туризму структурований за такими виробниками-посередниками послуг:

– національні туристичні підприємства. Переважна більшість туристичних компаній України розглядає медичний туризм як один з видів свого бізнесу, проте тільки одиниці спеціалізуються на цьому виді туристичної діяльності;

– лікувально-профілактичні заклади, які пропонують організацію медичної допомоги за кордоном, як додатковий вид послуг. Наприклад, Медична компанія «Клініка Гіппократ» з окремим структурним підрозділом із медичного туризму «Гіппократ ІнтерМедСервіс Ассистанс», мережа медичних клінік «Добробут»;

– іноземні медичні заклади, які пропонують свої послуги для громадян України;

– закордонні немедичні заклади, які мають свої представництва або посередників в Україні. Наприклад, з 2012 р. на території України функціонує ТНТС-Україна, що є офіційним представником Турецької асоціації медичного туризму [23].

4. Дослідження світових трендів розвитку медичного туризму

Розвиток індустрії туризму при одночасному підвищенні інтересу до лікувально-оздоровчих технологій та здорового способу життя серед різних груп населення у всьому світі призвело до виникнення нових перспективних видів туризму, серед яких необхідно окремо відзначити відвідування туристських DESTINATIONS з метою отримання широкого спектру різноманітних медичних послуг, які обмежені не лише лікувальними операціями, аж до хірургічного втручання, а й комплексом супутніх процедур, а саме: профілактики хронічних захворювань, превентивної діагностики на ранніх етапах розвитку захворювань, оздоровчих дій та реабілітації після перенесених ускладнень чи операції [21].

Активним етапом розвитку медичного туризму як повноцінного виду туристської діяльності слід визнати початок ХХІ століття, коли завдяки високому рівню глобалізаційних процесів та розширенню доступності транспортних систем для більшості категорій мандрівників, а також підвищенню швидкості руху інформаційних потоків за рахунок можливостей мережі Інтернет та соціальних мереж, отримання медичних послуг в іншій країні чи регіоні стало звичайною практикою, що, своєю чергою, призвело до виникнення сталого сегменту ринку туристських послуг зі своєю власною специфікою взаємодії зі споживачами, технологічними основами надання основних та супутніх послуг тощо.

Згідно зі статистичними даними у період 2017-2018 рр. на міжнародному ринку медичного туризму спостерігалось стійке зростання 4% на рік, що практично можна порівняти зі зростанням величини світового валового продукту – на 3,5%. Доходи суб'єктів підприємницької діяльності, що функціонують на ринку медичного туризму, становили 15 млрд. дол. США [5]. Для порівняння можна навести величину доходів від реалізації програм лікувально-оздоровчого та велнес-туризму – 40 млрд. дол. США. За оцінками зарубіжних експертів, у середньостроковому періоді спостерігається збереження представлених тенденцій, і до 2022 р. рівень доходів від медичного туризму зріс на 30-35% [39]. На рис. 5. представлені прогностичні значення зростання ринку медичного туризму у світі у період до 2027 р. На наведеній діаграмі видно, що це багатомільярдні обороти та світові лідери – Таїланд, Індія, Мексика та інші країни. Відомий в Україні Ізраїль явно не серед світових лідерів, хоча до пандемії COVID-19 у 2018 році річний оборот послуг для іноземців сягав 400 млн. доларів [42].

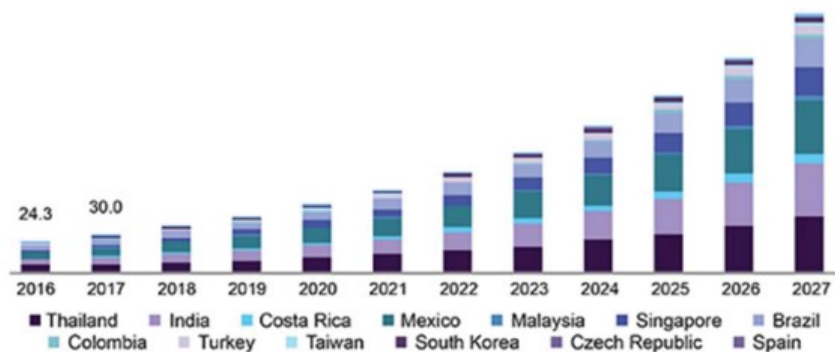

Рис. 5. Прогнозні значення ринку медичного туризму у світі у 2016-2027 роках*

*сформовано авторами на основі [42].

На рисунку 6. представлено графічне відображення рейтингу Medical Tourism Index, який щорічно формується міжнародною дослідницькою організацією International Healthcare Research Center на підставі огляду науково-прикладної літератури, думок експертів та опитування потенційних та фактичних споживачів послуг медичного туризму, та відображає динаміку розвитку медичного туризму. Країни в рейтингу проходили оцінку виходячи з низки певних критеріїв: стан навколишнього середовища, рівень розвитку об'єктів інфраструктури ринку медичного туризму, якість обслуговування та рівень послуг.

Рис. 6. Рейтинг Medical Tourism Index 2020-2021 (International Healthcare Research Center)*

*сформовано авторами на основі [44].

Ще одним важливим інструментом соціально-економічної оцінки сучасного стану світового ринку медичного туризму регіонального характеру може бути Європейський індекс здоров'я споживачів або індекс споживача послуг охорони здоров'я, що є комплексною оцінкою ефективності національних систем охорони здоров'я країн Європейського Союзу. Цей показник був запропонований шведсько-французькою

консалтинговою фірмою у 2005 році і в даний час є одним із ключових показників, що відображають сучасні тенденції на ринку медичного туризму. Для його розрахунку використовуються значення понад 40 вихідних параметрів, які поділені на шість предметних функціональних областей: «права пацієнта та інформація», «доступність медичних послуг», «е-здоров'я» та інші. Цей рейтинг розраховується для 35 країн, більша частина яких розташована в межах Європейського Союзу. Проте, у рейтингу за 2018 р. представлені не лише держави ЄС, а й низка країн, що географічно розташовані в Європі [53]. До таких можна віднести Швейцарію, Чорногорію, Хорватію, Албанію та низку інших країн.

В доповнення до офіційних даних індексу споживача послуг охорони здоров'я (ENCI), ми провели певну градацію представлених у таблиці 3. країн з точки зору рівня сучасного розвитку та ключової спрямованості ринку медичного туризму у європейських країнах. Як основні групи були виділені: країни з виключно високим рівнем розвитку ринку медичного туризму (№ 1-8 у рейтингу – значення індексу від 800); країни з високим рівнем розвитку ринку медичного туризму (№ 9-17 у рейтингу – значення індексу від 700); країни із середнім рівнем розвитку ринку медичного туризму (№ 18-30 у рейтингу – значення індексу від 600); країни з низьким рівнем розвитку ринку медичного туризму (№ 31-35 у рейтингу – значення індексу від 544) [53].

Таблиця 3.

Рейтинг «Європейський індекс споживача послуг охорони здоров'я (ENCI) у співвідношенні з рівнем розвитку ринку медичного туризму, ^[1]_{SEP} 2018 р.*

№ з/п	Країна	Індекс споживача послуг охорони здоров'я (ENCI)	Рівень розвитку ринку медичного туризму
1	Швейцарія	893	Країни з виключно високим рівнем розвитку ринку медичного туризму, орієнтація на в'їзний туризм, висока якість послуг за значного рівня ціни, орієнтація на клієнтів з високим рівнем доходу (вище за середній), спеціалізація на вузькопрофільних високотехнологічних видах медичної допомоги
2	Нідерланди	883	
3	Норвегія	857	
4	Данія	855	
5	Бельгія	849	
6	Фінляндія	839	
7	Люксембург	809	
8	Швеція	800	
9	Австрія	799	Високий рівень розвитку ринку медичного туризму, орієнтація як на потреби внутрішнього ринку, так і на потоки в'їзного туризму, високий рівень спеціалізації, вибір та розвиток кількох пріоритетних видів медичного туризму, високий рівень якості при порівнянних цінах на послуги
10	Ісландія	797	
11	Франція	796	
12	Німеччина	785	
13	Португалія	754	
14	Чехія	731	
15	Естонія	729	
16	Велика Британія	728	
17	Словаччина	722	
18	Сербія	699	Середній рівень розвитку ринку медичного туризму, медичний туризм супроводжує основним видам туристських послуг, у ряді країн можна відзначити активний розвиток та просування нових брендів медичного туризму, середній рівень якості за відносно невисокого рівня цін, позиціонування в межах одного-двох найбільш затребуваних видів медичного туризму, орієнтація на масового споживача із середнім рівнем доходу
19	Іспанія	698	
20	Італія	687	
21	Словенія	678	
22	Ірландія	669	
23	Чорногорія	668	
24	Хорватія	644	
25	Північна Македонія	638	
26	Кіпр	635	
27	Мальта	631	
28	Литва	622	
29	Греція	615	
30	Латвія	605	
31	Болгарія	591	Низький рівень розвитку ринку медичного туризму, орієнтація на в'їзний туризм, відсутність якісних медичних послуг на внутрішньому ринку
32	Польща	585	
33	Угорщина	565	
34	Румунія	549	
35	Албанія	544	

*сформовано авторами на основі [42; 44].

Медичний туризм продовжує глобалізуватися і стрімко набирати обертів. У провідних країнах світу з високим рівнем медицини прибуток від в'їзного оздоровчого та лікувального туризму вимірюється сотнями мільйонів доларів щорічно і вносить вагомий вклад у поповнення бюджету країни. В останні роки медичний туризм, включаючи як лікування, так і діагностику та реабілітацію, становить близько 2% світового ВВП.

Більше 50 країн в рамках розвитку своїх економік прийняли національні програми з медичного туризму. Такі країни, як Німеччина, Ізраїль, Туреччина, Індія, Сінгапур, Таїланд інвестують мільйони у розвиток медичної інфраструктури, будівництво комфортабельних клінік з кращим устаткуванням та інноваційними технологіями для надання високоякісного лікування. Фахівці цих установ регулярно проходять навчання та стажування в кращих світових медичних університетах. Лікарі клінік, які приймають іноземних пацієнтів на лікування, володіють кількома мовами. Вивчення мов у багатьох країнах входить в обов'язкову підготовку середнього та вищого медичного персоналу. Багато клінік сертифіковані за стандартами JCI.

Таким чином, робота на ринку медичного туризму – це боротьба за увагу і довіру споживача, формування оптимального співвідношення ціна/якість, а також, надання додаткових послуг окрім лікування та діагностики, виходячи з кон'юнктури ринку. Все це призводить до того, що пацієнт може не тільки

вирішити свої проблеми зі здоров'ям, але і одночасно відпочити, познайомитися з місцевими пам'ятками без дискомфорту в спілкуванні і акомодатії.

За даними ВООЗ, до 2022 року туризм і сфера охорони здоров'я (спільно) стануть однією з визначальних світових галузей. А оскільки населення всього світу старіє, розвиток медичного та оздоровчого туризму очікує ще більш стрімке зростання. Також виділяють чотири основних спонукальних мотивів медичного туризму – більш низька вартість лікування та діагностики в іншій країні, більш сучасні медичні технології за кордоном, висококваліфікована медична допомога і сервіс, часовий фактор (при довгому очікуванні медичного лікування в своїй країні).

5. Оцінка соціально-економічних та політичних передумов розвитку медичного туризму в Туреччині

Туреччина є однією з найрозвинутіших туристичних держав світу. За офіційною статистикою ВТО, ця країна в останні роки була шостою за числом іноземних туристів у світі. Згідно опублікованих даних, цю державу щорічно відвідує близько 4 млн іноземних відпочивальників. Її бюджет отримує до 4 млрд дол. США прибутку від туризму кожного року [55].

У туристичній сфері Туреччини працює більше 2 млн осіб (понад 510 тис. – безпосередні працівники туристичної сфери та турагенцій, і більше 1,5 млн – обслуговуючі галузі). Найбільшими туристичними компаніями Туреччини є: «Odeon Tours», «Balina», «A-Class Travel», «Coral Travel», «TUI», «Anex Tour», «Holiday Market Service», «Sunmar», «Pegas Touristik» та ін. Ця країна має хороші природні умови для розвитку багатьох галузей туризму, насамперед, пляжно-рекреаційних та загально-відпочинкових, адже вона омивається водами чотирьох теплих морів (Середземного, Чорного, Егейського і Мармурового). Туреччина входить до кліматичної зони субтропічного середземноморського клімату з високими літніми та достатньо теплими зимовими температурами – з метою проведення восьмимісячного туристичного сезону для пляжних відпочивальників. Її загальна пляжно-рекреаційна територія становить понад 7200 км, на якій розміщується майже 400 крупних пляжів і близько 3 тис. готелів на майже 900 тис. місць [6].

Окрім того, Туреччина займає друге місце в Європі за числом термальних джерел, яких налічується понад 1300. На її території розташовано 35 національних парків і заповідників. Досить сприятливими є також чинники для розвитку культурно-пізнавального туризму в Туреччині, адже на її території сконцентровано багато історичних і культурних пам'яток та інших об'єктів для розвитку цього туристичного напрямку. Наприклад, до складу сучасної Турецької Республіки входять великі території, які колись належали асирійцям, фракійцям, фригійцям, урартянам, вавілонянам, персам, вірменам, сельджукам, римлянам та грекам, древній Візантії та Османській імперії. Її територія включає в себе такі видатні історико-географічні області та міста, як Троя, Ефес, Нотіон, Кавн, Лабраунда, Колофон, Кекова, Лікія, Антіохія, Кападокія, Лідія, Фрігія, Фракія, Анатолія, Пафлагонія, Віфінія, Памфілія, Карія, Іонія, Лаодікія, Мугла, Еоліда та інші цікаві локації.

Сучасна туристична сфера Туреччини спеціалізується на пляжнорекреаційному, культурно-історичному, оздоровчому, спортивному, водному, лікувальному, гастрономічному, екстремальному та шоп-туризмі. Найбільш відвідуваними регіонами країни є: м. Стамбул (видатні пам'ятки візантійської та ісламської культури, наприклад, собор Святої Софії, Блакитна мечеть, Галатська башта, Гранд Базар, палац Бейлербеї, фортеця Румелі Цісар, музей мозаїк тощо), Турецька Рив'єра (морські курорти південного берега країни, пам'ятки античної культури – руїни давньогрецьких та давньоримських поселень), Кападокія (історичні печерні міста та унікальні природні утворення вулканічного походження) тощо. Найбільш популярними курортами Туреччини серед іноземних туристів є: Анталія (численні пляжі, музей Анталії, мінарет Івлі, мечеть Іскеле, вежа Хидирлик, печера Кекова та ін.), Аланья (пляж Клеопатри та інші зручні пляжі та бухти, печери Дамлаташ і закоханих, фосфорна печера, візантійські кріпосні мури тощо), Ізмір (Агора Смірни, Конак Майдан, музей Ататюрка, древній парк тощо), Памуккале, Мардін, Даламан, Айдин, Мугла, Сіде, Бодрум, Мармарис, Кемер, Белек, Фетхіє, Амасья, Трабзон, Бурса й ін. Сучасний туристичний комплекс Туреччини характеризується значним галузевим різноманіттям та високою якістю обслуговування, а також поєднанням різноманітних додаткових ресторанно-готельних послуг, які відповідають міжнародним стандартам. Це дає можливість цій державі бути популярною на ринку міжнародних туристичних послуг і притягувати до себе значне число іноземних відпочивальників. За офіційними даними, серед іноземних туристів найбільше користуються послугами турецьких туркомпаній представники Німеччини, Росії, України, Грузії, Болгарії та Азербайджану. Притік іноземних туристів у Туреччині постійно зростає в останні десятиріччя, починаючи з 2007 р., а на 2018 р. – їх було зафіксовано майже 46 млн (табл. 4.). У 2014 р. Туреччина почала брати участь у Сирійському конфлікті, що призвело в 2016 р. до відтоку усіх іноземних туристів приблизно на 10 %, а особливо російських – на 90 % від їх загальної чисельності (особливо після збиття Туреччиною двох військових літаків Су-24, які належали Російській Федерації, та зростання політичної напруги між цими державами) [24]. Окрім того, в серпні 2016 р. в Туреччині відбулася спроба державного перевороту, яка супроводжувалася складними внутрішньополітичними конфліктами, що призвело, за оцінками фахівців, до скорочення іноземних прибуттів у цю країну на 38 % і втрати понад 15 млрд сукупних прибутків від туризму [17]. У 2017 р. потік іноземних туристів у Туреччині зусиллями її уряду та рекламних

компаній – фактично був відновлений. Цю країну в 2017 р. відвідало понад 37 млн іноземців, а за офіційною статистикою 2019 р. – майже 50 млн відвідувачів [22].

Таблиця 4.

Динаміка основних статистичних показників розвитку туризму в Туреччині у 2007-2018 рр.*

№ з п.	Роки	Кількість прибулих іноземних туристів	Кількість туристів, які виїжджали за кордон	Доходи від туризму, дол. США	Затрати на туризм, дол. США	Частка доходів у ВВП від туризму, %
1	2007	26122000	4956000	21662000000	4254000000	1,2
2	2008	29792000	4893000	26446000000	4509000000	1,4
3	2009	30187000	5561000	26331000000	5061000000	1,6
4	2010	31364000	6557000	26318000000	5817000000	2,8
5	2011	34654000	6282000	30302000000	5372000000	2,4
6	2012	35698000	5803000	31566000000	4585000000	2,0
7	2013	37795000	7526000	36192000000	5253000000	2,3
8	2014	39811000	7982000	38855000000	5475000000	2,4
9	2015	39478000	8751000	35597000000	5683000000	2,5
10	2016	30289000	7892000	26788000000	5025000000	1,7
11	2017	37601000	8887000	31870000000	5180000000	3,2
12	2018	45768000	8383000	37140000000	4993000000	4,5

*сформовано авторами на основі [6].

Згідно статистичних даних 2019 р., найбільше іноземних туристів прибуло до Туреччини з росії (до 7 млн осіб), Німеччини (майже 3,6 млн), Ірану (2,5 млн), Грузії (2,4 млн), Болгарії (1,85 млн) [45]. Число українських відпочивальників у Туреччині також постійно зростає. В 2019 р. їх загальне число, згідно експертних даних – становило більше 1 млн осіб [17]. Фахівці вважають, що після візиту Володимира Зеленського до Туреччини восени 2020 р. число українських туристів – значно збільшилося [27].

Сучасний виїзний туризм у Туреччині відображає суспільно-політичну та фінансово економічну ситуацію як всередині держави, так і зовні. Наприклад, починаючи з 2007 р., спостерігався ріст виїзного туризму аж до періоду світової фінансово-економічної кризи 2008-2012 рр. (табл. 1). Згодом – із стабілізацією економічної ситуації в країні та світі в цілому, потік турецьких туристів значно зростав. У 2018 р., згідно офіційної статистики, він становив 8,3 млн осіб у рік [6]. Найбільш популярними туристичними країнами для турків є Франція, Німеччина, Австрія, США, Італія, Іспанія, Португалія, Бельгія, Швеція, Саудівська Аравія, ОАЕ, Туніс, Росія, Болгарія та інші країни – в основному ті, які мають дружні стосунки з Туреччиною [24].

Таким чином, туристична сфера Туреччини є однією з найрозвинутіших у світі та відповідає світовим стандартам. Її турпродукт може конкурувати з іншими туристичних гігантам планети такими, як Франція, Італія, США, Іспанія, ОАЕ та ін. Проте в останні роки стримуючими факторами розвитку іноземного туризму в Туреччині є її політична нестабільність та загроза терактів із боку проісламських сил, які значно активізувалися в минулому десятиріччі. Спроба Реджепа Ердогана повернути країну в «ісламське русло», після невдалого державного перевороту в липні 2016 р. та розправи з повстанцями, призвела до спаду економічного сприяння Туреччині з боку європейських країн та США. Окрім того, постійне турецьке претендування на володіння Північним Кіпром та територіальні зазіхання турецького керівництва на грецькі території стримують не тільки грецьких, чи кіпрських туристів на в'їзд до Туреччини, але й породжують боязнь багатьох європейських політиків у тому, що остання може розпочати нову війну в Середземномор'ї. Тому вона зараз не може гарантувати безпечного перебування іноземних громадян на її території.

Окрім того, у результаті т. зв. «арабської весни» 2008-2010 рр. та сучасної сирійської кризи Туреччина стала транзитним регіоном для переміщення ісламських біженців та неконтрольованих мігрантів із гарячих точок і неблагополучних територій, що становить серйозну безпекову загрозу не тільки для Європи, але й перебування її туристів на турецькій території. Безпекова проблематика ускладнилася також із утягуванням Туреччини в сирійський конфлікт у 2014 р. та проведенням нею численних військових операцій на південному кордоні з Сирією в 2016-2017 рр. Це призвело до підвищення рівня безпекових загроз в державі та за кордоном, наприклад, із боку тих держав, які підтримують офіційну владу в Сирії під керівництвом Башара Асада (росія, Іран, Єгипет, Лівія, Йорданія та ін.).

Не залишилися осторонь цієї проблеми й потенційні донори іноземних туристів – Китай, Японія, Канада та Індія, які з обережністю спостерігають за політичними діями Туреччини у бік ісламізації та активізацією в ній ультраправих сил. Вони поки що не рекомендують своїм співвітчизникам відвідувати Туреччину з метою відпочинку. Постійні політичні ігри Туреччини з росією та складна політична ситуація на Закавказзі (насамперед, війна між Азербайджаном та Вірменією за Нагірний Карабах) призвела до погіршення політичної ситуації у Чорноморському геополітичному регіоні. Це може призвести до суттєвого спаду притоку іноземних туристів у цю державу з країн, які не підтримують дії турецького уряду щодо підтримки Азербайджану.

Непередбачуваними є також наслідки дій турецького уряду щодо перетворення Святої Софії на діючу ісламську мечеть, що може спровокувати негативні реакції з боку переважно православних країн – Греції,

Болгарії, Сербії, росії, Молдови, Кіпру, України, Румунії та Молдови. Адже ця всесвітньовідома святиня була об'єктом масового паломництва для прочан із указаних країн, що значно вплине на скорочення іноземних релігійних туристів у Туреччині. Невирішеною залишається також проблема курдів у цій країні, яка є постійно конфліктостимулюючою.

Окрім того, COVID-19 суттєво вплинув у 2020 р. на туристичний бізнес Туреччини та світу в цілому. Хоча й ця держава фактично не закривала своїх зовнішніх кордонів для іноземних туристів і всіляко намагалася забезпечувати їх санітарно-епідеміологічне перебування на своїй території – основні європейські туристичні донори (Німеччина, Чехія, росія та Болгарія) фактично відмовилися від її цьогорічних туристичних послуг [24]. Не допомогли у цій справі Туреччині і пресловуті та розкручені маркетингово-туристичні ходи, такі як зниження цін на сімейні путівки та групові замовлення турів, а також відомий «Ол-інклюдз», від якого вона була фактично змушена в умовах сучасної пандемії відмовитися.

У 2007 р. турецьким керівництвом була розроблена «Стратегія розвитку туризму на 2007-2023 рр.», яка передбачала підвищення рентабельності туризму та вихід країни у п'ятірку світових туристичних лідерів – особливо в курортній та пляжно-рекреаційній галузі. Згідно останньої – в країні було виділено 9 перспективних зон розвитку туризму, які були об'єднані у три великих групи за територіальними ознаками та основними туристично-лікувальними ресурсами – територіями пляжного відпочинку, термально-мінеральними ресурсами та культурно-історичними об'єктами і надбаннями.

Великого значення турецькі експерти надавали екологічному туризму та збереженню й використанню біорізноманіття природних ресурсів у районах на стику Егейського та Середземного морів, Центральної Анатолії, а також національного озерного парку «Тера Море». Основними перспективними напрямками туризму, які призведуть до стабільного цілорічного прибуття іноземних туристів на територію держави, за висновками фахівців, у Туреччині повинні бути так звані «туристичні смуги (коридори)» [27]. Їх, згідно «Стратегії туризму», повинно бути сім:

- 1) «маслинова смуга» – розвиток оздоровчого і пізнавального туризму в неприморських територіях із достатньою кількістю і різноманіттям флори;
- 2) «зимова смуга» – розвиток зимових видів туризму, наприклад, екстремального гірськолижного – в регіоні Східна Анатолія;
- 3) «релігійна смуга» – активізація розвитку релігійного туризму в історичних місцях християнської культури та залишках культової архітектури в Стамбулі, Антіохії, Кападокії, Мір Лікії тощо, а також популяризація численної ісламської релігійної спадщини;
- 4) «шовкова смуга» – культурно-пізнавальний туризм у регіонах Туреччини, де проходив «Великий шовковий шлях»;
- 5) «Чорноморська смуга» – розвиток внутрішнього туризму та міжнародного туристичного сполучення з сусідніми країнами – уздовж причорноморських територій та міст;
- 6) «прибережна смуга» – розвиток культурно-пізнавального туризму у південних Середземноморських територіях;
- 7) «культурна смуга» в європейській частині Мармурового моря – розвиток пізнавального туризму з метою налагодження міжкультурного діалогу з сусідніми країнами тощо [27].

Великі надії покладають турецькі фахівці з розвитку туризму на запровадження нових та популяризацію існуючих видів пригодницького та спортивного туризму в їхній країні, наприклад, дайвінгу, рафтингу, яхтингу, гольфінгу, підводної рибалки та охоти, джип-сафарі, віндсерфінгу, польотів на повітряних кулях, спуску у печери тощо. Перспективними також можуть бути такі спортивні та екстремальні напрями туризму в Туреччині як альпінізм і скелелазіння, які уже успішно розвиваються у районі гір Арарат, Сіпан, Болкар, Ерджиес, Аладаглар, Бейдаглар, Марджан, Лазистанського хребта та ін. Великі надії покладають фахівці і медичний туризм, оскільки держава виділяє значні щорічні кошти на його розвиток.

У Туреччині функціонує більше 40 медичних закладів та установ, які мають міжнародний медичний сертифікат на проведення складних хірургічних операцій та лікування пацієнтів у галузі кардіології, гастроентерології, онкології, ортопедії, стоматології, офтальмології та пульмонології, педіатрії та пластичної хірургії, найбільшими серед яких є: «Liv Hospital», «Medical Park», «NP Istanbul», «Medicana Bahcevlr», «Medical Group», «Anadolu Hızır Acil», «Medipol Istanbul», «Medicana International Ankara», «Anadolu Medical Center», «Medicana International Istanbul», «Acibadem Taksim», «Birinci Eye Hospital Istanbul» та ін.

Фахівці вважають, що Туреччина ще не до кінця освоїла свої ресурси для розвитку видовищного, подієвого, екологічного та сільського туризму, етнографічного, рибальського і мисливського, а також гастрономічного та ділового, включаючи бізнесовий та шоп-туризм [6].

З метою вирішення епідеміологічних загроз та недопущення вірусного зараження іноземних і вітчизняних туристів на курортах Туреччини та в інших туристичних локаціях країни, було запроваджено державну програму «Сертифікат безпечного туризму». Остання дає можливість туристам дотримуватися санітарно-епідеміологічних стандартів в умовах пандемії COVID-19, щоб усунути можливість їх коронавірусного зараження [28]. Ця програма є довгостроковою й містить такі загальні положення, які стосуються здоров'я та безпеки відпочивальників, охорони здоров'я та заходи безпеки щодо працівників сфери обслуговування в Туреччині, заходи безпеки пасажирського транспорту та інших підрозділів й об'єктів

туризму. Туреччина однією з перших надала право на вільний в'їзд у свою країну іноземцям за спрощеною системою ПЛР-тестування, без обсервації.

Від початку війни в Україні уряд Туреччини всіляко пропонує свої послуги посередника у вирішенні військового конфлікту. Туреччина засудила росію за вторгнення в Україну і надала українській армії додаткові безпілотники та відчинила двері для українських біженців. Вона перекрила протоку Босфор для військових кораблів, щоб унеможливити концентрацію в Чорному морі резерву для масштабної десантної операції біля Одеси. Також підтримала резолюцію Генасамблеї ООН про призупинення участі росії в Раді з прав людини. Туреччина організовувала переговори між Росією й Україною, брала участь в обміні полоненими і допомогла укласти угоду про експорт українського зерна. Але чим довше триває війна, тим більше питань виникає в Україні та країн Заходу до Туреччини. З одного боку, Ердоган відкрито засуджує дії росії в Україні й наполягає, що окуповані території, зокрема Крим, мають перейти під контроль України. З іншого боку, Туреччина стала єдиною країною НАТО, яка не наклала на Москву санкції. Анкара не приєдналась до Європи, яка закрила свій повітряний простір, і російські літаки продовжують літати до аеропортів Туреччини. В країні приймали російські банківські карти, а росіянам дозволяли відкривати рахунки у місцевих банках. Не кажучи вже про те, що, поки Європа відмовлялась від російського газу, він продовжував текти до Туреччини [15].

Одним з важливих факторів розвитку туристичної галузі Туреччини є потік російських туристів. Його потенціал оцінюється в 2,5-3,5 млн росіян. Російські перевізники внаслідок санкцій зможуть перевезти лише 500 тисяч. Окрім того, в Туреччині створили нову авіакомпанію винятково для організації перевезень іще 2 млн туристів з росії [15].

В березні росія стала головним зовнішньоторговельним партнером Туреччини. Обсяг її експорту сягнув \$4,1 млрд. Туреччина готується до економічної експансії на споживчий ринок росії після відходу західних компаній. Для вирішення енергетичної кризи в ЄС на фоні розриву стосунків з росією, Туреччина почала процеси примирення з колишніми недругами в регіоні, які є джерелами енергоресурсів. Тож війна в Україні позитивно відобразилася на міжнародному статусі Туреччини та зміцнила її позиції на Близькому Сході. Стратегічно турки прагнуть вичавити максимум вигоди з війни в Україні. Це виявляється в збільшенні військового експорту, в нарощуванні транзитного постачання енергоресурсів з Азербайджану та Туркменістану до Європи, в заміщенні західного імпорту на російському та білоруському ринках турецькою продукцією. Вони закликають західні компанії, що залишили російський чи український ринок внаслідок війни, інвестувати в Туреччині. Також позиціонують свою країну як зручний плацдарм для налагодження роботи в Африці. Відносини Туреччини з її традиційними союзниками на Заході, зокрема з ЄС і його державами-членами, США і НАТО, в останні кілька років були в постійному кризовому режимі. Геополітична ситуація в Європі потребує повернення американо-турецьких відносин [26].

Туреччині не вигідна як повна поразка росії або її занадто сильне послаблення, так і її стратегічна перемога, з ще більш потужним закріпленням в чорноморському регіоні. Членство в ЄС є стратегічною метою Туреччини. Країна прагне взяти активну участь в поствоєнній архітектурі оборони та безпеки, яку намагається створити ЄС. Її позиція у війні довела значущість країни в галузях безпеки, логістичних ланцюгів постачання, енергетики, міграції. Туреччина вважає, що через геополітичні виклики, ЄС має бути зацікавленим утримати Туреччину на своєму боці та інтегрувати у власну структуру. Посередницька активність Анкари між Москвою і Києвом підвищила рейтинг Реджепа Тайіпа Ердогана в країні. Турецькі еліти вважають, що завдяки йому Туреччина стала впливовим суб'єктом в Африці, Азії та Європі. А члени центрального правління правлячої в Туреччині Партії справедливості і розвитку виступили за висунування свого лідера на Нобелівську премію миру за його зусилля з врегулювання кризи між росією та Україною [26].

Таким чином, Туреччина є досить розвинутою туристичною країною із значними ресурсами та численними туристичними об'єктами й комплексами. Її керівництво намагається постійно нарощувати туристичний потенціал усіх регіонів держави завдяки пошуку нових стратегій туристичного та економічного розвитку території із залученням як вітчизняного капіталу, так і європейського. В сучасних умовах політико-економічного розвитку та епідеміологічної кризи Туреччина шукає нові шляхи виходу для стабілізації в туристичній сфері та виходу неї на світовий ринок. Вона має гарні передумови для розвитку нових і перспективних туристичних галузей обслуговування, які можуть притягувати значні потоки іноземних туристів.

6. Дослідження сучасного стану розвитку медичного туризму в Туреччині

Туреччина входить до десятки лідер серед популярних напрямів медичного туризму. За останні 5 років країну щорічно відвідувало від 500 тис. до 1,7 млн. іноземних пацієнтів. Це одна з небагатьох країн, яка не зменшувала обертів навіть під час пандемії. Рівень медицини, умови надання допомоги, сприйняття важливості сервісу поступово змінювалися. Зважаючи на ці зміни, уряд Туреччини у 2000-х роках розпочав реформу у сфері охорони здоров'я, щоб йти в ногу з часом, пропонувати якісніші медичні послуги та бути конкурентоспроможним гравцем на ринку [53].

За підсумками 2020 року Туреччина увійшла в топ-5 країн як популярний напрямок медичного туризму. У допандемічному 2018 році Туреччину заради лікування відвідало 700 тисяч людей з різних

куточків світу. З початком пандемії цей показник мав би знизитися через тривалі періоди відсутності авіаційного сполучення, глобального зниження мобільності населення, натомість у 2020 році на лікування та оздоровлення до Туреччини приїхало 1,2 млн людей. Вони сумарно витратили на це, за різними оцінками, від 2,5 до 4 млрд доларів США – й це далеко не межа [53].

Зважає на цифри: за чотири роки, з 2015-го по 2019-й (до пандемійного 2020-го) потік в'їзних медичних туристів збільшився на 370%. А тепер – до кінця 2023 року – країна планує прийняти за рік на лікування щонайменше 2 мільйони іноземців.

Географічно так склалося, що до Туреччини лікуватися найчастіше їдуть з арабських країн, Західної Європи, балканських країн та колишніх радянських республік. Отож, їдуть не лише громадяни малорозвинених за рівнем медичного обслуговування країн, а й із тих, де рівень медицини дуже високий, але... коштовний. Перші їдуть, бо не можуть отримати якісні послуги вдома, другі – заради економії. Отож, і Туреччині, й медтуристам – ситуація цілком вигідна. Турецькі клініки допомагають заощадити до 70% витрат медичним туристам з країн Перської затоки, Великої Британії, Німеччини та інших країн Західної Європи. Щоб збільшити вигоду та привабливість цін, уряд скасував нарахування ПДВ для туристів, які проходять курс лікування у закладах, сертифікованих міністерством охорони здоров'я Туреччини. Та вирішальна – не сама ціна, а її поєднання з якістю послуг і сервісу. Оснащення клінік, рівень підготовки лікарів, комфорт та обслуговування на рівні 5-зіркових готелів – це те, чим нині приваблює турецька медицина іноземців. Ще й часто – море під боком. Якщо не воно, то знайомство з історією та культурою – гарантовані, були б сили й бажання [13].

З пандемією прийшли нові виклики. Гарантування епідемічної безпеки для всіх пацієнтів, незалежно від рівня вразливості, – цього вдалося досягти швидко. Цьому сприяли на рівні державного керівництва, адже від можливості почати чи продовжити лікування залежали людські життя. Першими, хто прилетів до Туреччини з України весною 2020 року, ще під час локдауну, були онкохворі українці. Для них та супроводжуючих осіб організували окремий рейс. Частину консультацій (де це можливо), за якими раніше пацієнти прилітали особисто, тепер проводять в онлайн-режимі [53].

Турецька медицина не завжди була такою якісною. Щоб добитися зрушень, масштабну реформу системи охорони здоров'я Туреччина почала на початку нового тисячоліття. За цей час усі громадяни отримали доступ до якісних медичних послуг, зокрема завдяки запровадженню практики сімейних лікарів, рівень вакцинації населення перевищив 90%, значно знизився рівень смертності матерів та немовлят. З 2008 року всі елементи охорони здоров'я були об'єднані в одну систему, яка діє на страхових засадах. Громадяни сплачують 3% медичного податку й мають право безкоштовно користуватися всіма послугами державних лікарень. У приватних, які уклали договори з державою – безкоштовно або зі знижками [13].

Між 2003-2013 роками міністерство охорони здоров'я Туреччини впровадило Програму трансформації сектору охорони здоров'я для покращення надання медичних послуг, збільшення фінансування медичної сфери та підвищення рівня кваліфікації медичного персоналу – від лікарів до медсестер. За 10 років по всій країні з'явилися лікарні західного рівня та зразка, медиків масово відправляли на навчання за кордон, аби навчилися працювати на новітньому обладнанні, яке Туреччина закуповувала у флагманів (згодом частково почала власні розробку й виробництво) [13].

Рівень медичних послуг у світі прийнято визначати за відповідністю стандартам об'єднаної міжнародної комісії Joint Commission International. Підготовка до оцінки та сама перевірка займають приблизно два роки. Отримання міжнародного сертифікату – це свідчення якості послуг і обслуговування. У Туреччині цю сертифікацію пройшли більше 35 медичних закладів. Тобто, аби отримати плоди, спершу довелося як слід у сферу інвестувати. Нині серед напрямків турецької медицини, які користуються особливою популярністю в іноземців – лікування раку, трансплантологія, неврологія та нейрохірургія, пластична хірургія та косметологія, лазерна хірургія ока, пересадка волосся, стоматологія, зокрема імплантація, профілактичні медичні огляди, дерматологічні проблеми, лікування ожиріння та схуднення, тощо. Високої ефективності лікування сприяє дотримання основних міжнародних сертифікатів. Наприклад, лікування раку проводять відповідно до міжнародних протоколів лікування Європейського товариства медичної онкології (ESMO), Національної всеохопної ракової мережі (NCCN). Турецькі медики з гордістю відзначають, що статистика за окремими напрямками подолання раку (наприклад, раку простати), невпинно наближається до 100-відсоткового успіху [13].

Одне з питань, яке найбільш гостро стало під час стрімкого зростання попиту на турецьку медицину – мовний бар'єр. Нерозуміння лікаря впливає на рівень довіри пацієнта, відповідно – на саме лікування. Провідні фахівці-медики у Туреччині володіють англійською, оскільки більшість з них вчилися чи стажувалися за кордоном. Чого не можна сказати про всіх пацієнтів. У клініках, які спеціалізуються на медпослугах для іноземців, здебільшого тримають цілий штат перекладачів – і для усного, і для письмового перекладу. Так клієнтові комфортніше, й питання юридичного чи іншого характеру простіше пояснити.

У країні функціонують як державні, і приватні клініки. Державні центри покривають усі регіони, а приватні шпиталі, як правило, працюють у великих містах та популярних районах. Тому часто медичний туризм поєднують із пляжним відпочинком [13]:

– До асоціації медичного туризму в Туреччині входять 317 клінік, 48 з яких мають підтверджений сертифікат відповідності світовим стандартам. Більшість їх перебуває у Стамбулі.

– Крім медичних центрів, працюють сотні санаторно-курортних комплексів.

– У країні працюють філії найвідоміших світових медичних центрів.

– Турецька медицина заснована виключно на доказовій базі, прийнятій світовою спільнотою.

– За діяльністю лікарів та дотриманням прав пацієнтів стежать спеціальні наглядові органи.

У Туреччині страхова медицина. Для місцевих жителів (у тому числі іноземців з видом на проживання) обов'язкове медичне страхування. Людина може оформити собі як державний поліс, і приватну страховку. Мета реформи охорони здоров'я полягає в тому, щоб кожному пацієнту була доступна якісна медична допомога. При цьому поліс покриває значну частину вартості медикаментів та послуг, наданих у лікарні. Для туристів оформлення страховки не є обов'язковим, але буде корисним [35].

Розвиваючи медичний туризм, Туреччина отримує фінансування для модернізації шпиталів та покращення якості послуг. Сьогодні в країні розвинені практично всі популярні медичні напрямки:

- онкологія;
- нейрохірургія;
- ортопедія;
- кардіологія;
- стоматологія.

Також лікування в Туреччині можуть пройти пацієнти із патологіями системи крові, різними проблемами з органами репродуктивної системи тощо. У сфері пластичної та естетичної хірургії Туреччина взагалі входить до топ-5 найпопулярніших країн серед медтуристів. У клініках країни застосовують сучасні методики:

- проводять щадні робот-асистовані операції;
- використовують сучасні препарати, недоступні у країнах СНД;
- виконують процедури пересадки кісткового мозку та органів тощо.

При цьому медичні послуги Туреччини коштують у рази менше, ніж лікування в інших європейських і американських клініках. Ризики для здоров'я в країні та за кордоном практично не відрізняються. З мінусів лікування в Туреччині для медичних туристів можна відзначити [35]:

■ сам факт поїздки в іншу країну, проте Туреччина має одне з найзручніших прихильностей. З більшості країн до турецьких міст можна долетіти за пару годин;

■ мовний бар'єр, що легко вирішується за допомогою співробітників міжнародних відділів. Для медичних туристів, які не володіють турецькою чи англійською, надають координаторів-перекладачів;

■ необхідність планування медичної подорожі. Так, для лікування за кордоном необхідно підготувати та зібрати низку документів, погодити дату прийому з клінікою тощо. Однак ці турботи можна доручити досвідченим спеціалістам агентств з медичного туризму, таким як <https://clinicsoncall.com>.

Загалом у клініках країни прагнуть зробити все можливе, щоб лікування пройшло успішно. Застосування сучасних методик гарантує відсутність побічних ефектів лікування в Туреччині та дозволяє пацієнтам якнайшвидше повернутися додому з позитивними відгуками.

Перевага лікування у Туреччині [14]:

• У Туреччині проводять лікування із такою ж високою ефективністю, як і в Ізраїлі, Німеччині, Іспанії.

• У клініках країни застосовують міжнародні протоколи, сучасні методики та інноваційні препарати.

• У медичних центрах підтримують високий рівень сервісу. Іноземним пацієнтам є додаткові послуги, такі як трансфер, супровід перекладача, бронювання готелю, організація екскурсій тощо.

• У країні розвинена інфраструктура, тому не виникне проблем із пошуком недорогого житла.

• Порівняно з країнами ЄС, у Туреччині вартість медичних послуг на 10-30% нижча.

Однак найкраще і якість лікування в госпіталях країни скаже кількість медтуристів, які щороку відвідують клініки та їх відгуки. За статистикою, понад 95% пацієнтів місцевих шпиталів отримали найкращий досвід медичного туризму в Туреччині.

Туреччина прагне збільшити доходи від туризму, щоб допомогти профінансувати дефіцит поточного рахунку, який цього року тривожно збільшився через зниження процентних ставок та різке зростання імпорту. Згідно з офіційними даними, у першому кварталі 2022 року до Туреччини прибуло 285 000 медичних туристів. У цифру входить оздоровчий та віковий туризм.

За даними Турецької асоціації оздоровчого туризму, імплантація волосся принесла близько 550 000 іноземних клієнтів у першій половині 2022 року порівняно з 750 000 за весь 2019 рік. Місцева індустрія медичного туризму має на своєму радарі 60 країн як потенційні цільові ринки. Уряд стверджує, що за підтримки галузь може отримати 5 мільярдів доларів США в короткостроковій перспективі та зрости до 10 мільярдів доларів у середньостроковій перспективі. Ці цифри є політичними сподіваннями, а не реальними цілями. За даними уряду, у 2022 році Туреччина принесла дохід у 1 мільярд доларів США. Туреччина

сподівається, що медичний туризм принесе дохід у розмірі 3 мільярдів доларів США у міру зростання цифр [35].

Місцеві та міжнародні компанії бачать потенціал для системи охорони здоров'я Туреччини, пов'язаної з медичним туризмом. Масштаби набагато більші, ніж косметична хірургія, пересадка волосся, підтяжка обличчя чи схуднення за допомогою програм детоксикації. Багато відділень лікарень, таких як онкологія, кардіологія та трансплантація органів, приваблюють іноземців з усього світу, які шукають лікування в країні. У той час як європейські цифри можуть бути нижчими, очікується, що кількість росіян зросте, оскільки Туреччина має авіасполучення і є однією з небагатьох країн, які приймають російських громадян.

Згідно з офіційними даними TURKSTAT, у 2019 році до Туреччини побували 662 000 медичних туристів, які отримали дохід у 1,65 мільярда доларів США. Через пандемію в 2020 році їх кількість скоротилася до 388 000 із доходом у 549 мільйонів доларів США. У 2021 році 642 000 медичних туристів принесли 1,49 мільярда доларів США. У першому кварталі 2022 року було 285 000 медичних туристів, дохід яких склав 332 мільйони доларів США [53].

Найбільшою перевагою для іноземних пацієнтів були гінекологічні захворювання та пологи, внутрішні хвороби, очні хвороби, медична мікробіологія, загальна хірургія, стоматологія, ортопедія та травматологія, інфекційні хвороби, вуха-горло.

Деякі місцеві фахівці стверджують, що дані TURKSTAT про медичний туризм є неточними, кажучи, що державі не відомі повні цифри медичного туризму, які повинні включати 750 000 пересадок волосся. Застосування цього аргументу призводить до оцінки у 2021 році 1,27 мільйона медичних туристів, що вдвічі перевищує кількість, яку поділяє TURKSTAT. Тепер в'їзні медичні поїздки до Туреччини можуть принести дохід у 3 мільярди доларів США. Логіка полягає в тому, що туристи, які займаються пересадкою волосся, витрачають по 3000 доларів США, тоді як медичні туристи платять від 7500 до 100 000 доларів США за трансплантацію органів і лікування раку. Сектор очікує, що кількість пацієнтів і доходи зростуть на 30-40% у 2022 році [14].

У країні працює безліч як державних, і приватних медичних центрів. Кожен із них має свої досягнення. Наступним етапом даного дослідження буде аналіз найбільш популярних медичних центрів в Туреччині. При складанні рейтингу ми враховували якість медичного обслуговування, відгуки пацієнтів, рівень оснащення клінік та кваліфікацію лікарів [14]:

1) *Клініка Анадолу*. Анадолу – це найкраща лікарня Туреччини з лікування всіх видів онкологічних захворювань. Медичний центр співпрацює з однією з найкращих клінік США – госпіталем Джонса Хопкінса, завдяки чому лікування в Анадолі відбувається за американськими стандартами. Щороку тут проходять діагностику та лікування більше 1 500 000 пацієнтів. За даними організації MTQUA, медичний центр входить до ТОП-3 провідних шпиталів світу у сфері медичного туризму. Високу якість обслуговування та лікування в клініці підтверджують сертифікати Міжнародної об'єднаної комісії та Європейського товариства медичної онкології [14].

2) *Медичний центр Салусс*. Це клініка, яка спеціалізується на пересадці волосся, пластичних операціях, стоматології та баріатрії. Щороку тут проходять процедури понад 600 пацієнтів із 50 країн з усього світу. Клініка сертифікована Національною охороною здоров'я акредитаційною програмою Туреччини. Це свідчить про те, що пацієнти отримують безпечне лікування за допомогою якісних медичних матеріалів. У вартість включено проживання, трансфер та екскурсії. Салусс розташований у центрі курортного міста, тому пацієнти можуть поєднати естетичні процедури з відпочинком [14].

3) *Медичний центр Стамбул Аестетик*. Це клініка пластичної хірургії, естетичної медицини та стоматології, куди щорічно приїжджають понад 4 000 пацієнтів. Пацієнтам доступні сучасні методики: ультразвукова ліпосакція Vaser, пересадка волосся FUE та DHI, лікування алопеції на ранній стадії за допомогою збагаченої тромбоцитами плазми PRP. Тут практикують пластичні хірурги та стоматологи, які регулярно стажуються у США та країнах Європи [14].

4) *Клініка Меморіал Шишли*. Меморіал Шишли – це найбільший багатопрофільний госпіталь, який спеціалізується на онкології, нейрохірургії, трансплантації кісткового мозку та штучному заплідненні (ЕКЗ). Це 1-а клініка в Туреччині та 21-а у світі, яка отримала акредитацію за якість лікування від Міжнародної об'єднаної комісії (JCI). Меморіал Шишли оснащена найновішим обладнанням для діагностики та лікування: 64-зрізовим комп'ютерним томографом для максимально точного обстеження пухлин, установкою TrueBeam STx для опромінення злоякісних клітин без шкоди здоровим тканинам. Щороку до клініки приїжджають на лікування понад 15 000 пацієнтів із 92 країн світу [14].

Одна з переваг медичного туризму в Туреччині – невисокі ціни (табл. 5.). Лікування та діагностика в турецьких клініках коштують на 30-50% дешевше, ніж в Ізраїлі та Німеччині. При цьому терапія відбувається за однаковими міжнародними протоколами. Госпіталі Туреччини працюють без депозиту. Пацієнти оплачують рахунок після завершення всіх процедур. У вартість входять трансфер з/в аеропорт, консультація лікаря, лікувальні процедури, перебування у стаціонарі та послуги перекладача.

Таблиця 5.

Основні ціни на медичні процедури в Туреччині, 2021р.*

Вид процедури	Ціна
Онкологічний чек-ап	від \$400
ПЕТ-КТ	від \$500
МРТ головного мозку	від \$150
Пересадка волосся	від \$900
Ринопластика	від \$2 200
Імплантація зубів	від \$284
Хіміотерапія	від \$600
Таргетна терапія	від \$3 000
Пересадка кісткового мозку	від \$19 900
Кібер-ніж при раку простати	від \$6 000
Заміна кульшового суглоба	від \$4 500
Операція при раку шлунку	від \$5 000

*сформовано авторами на основі [14].

Туреччина займає багатообіцяючу позицію щодо перспектив розвитку медичного туризму. Було впроваджено багато покращень в аспектах охорони здоров'я країни, яка просувається на шляху до повноправного членства в Європейському Союзі. По-перше, стрімко зросла кількість лікарень, які надають медичні послуги відповідно до стандартів ЄС. Вже близько 10 років технологічна інфраструктура, а також комфорт і якість послуг лікарень Стамбула, Анкари та Ізміра знаходяться на одному рівні з європейськими аналогами. Крім того, більшість лікарів та іншого медичного персоналу, який має досвід, кваліфікацію та знання, проживає в цих містах. Окрім трьох великих міст, у провінціях Анталія, Конья, Кайсері, Бурса, Адана, Коджаелі, Газіантеп і Самсун є також лікарні, які надають медичні послуги на рівні європейських стандартів. Пацієнти, які відвідали Туреччину та скористалися медичними послугами, що надаються в цих лікарнях, а також страхові компанії цих пацієнтів, відзначили передову технологічну інфраструктуру та професійний досвід і знання лікарів у цих лікарнях як такі ж високі, як в Європі.

Отже, основною перевагою медичної індустрії охорони здоров'я в Туреччині є те, що вона має достатньо можливостей для внутрішніх та іноземних пацієнтів. У турецьких лікарнях, які оснащені за останнім словом техніки та укомплектовані персоналом, який надає хорошу та кваліфіковану медичну допомогу, багато висококваліфікованих лікарів.

Приватні лікарні є першокласними, а майже всі лікарні мають сертифікат управління якістю ISO. Більше десяти першокласних лікарень були акредитовані JCI, а інші все ще перебувають у процесі акредитації.

Таким чином, елементи конкурентної переваги Туреччини в медичному туризмі можна визначити як: висока якість інфраструктури та обладнання в лікарнях; високий досвід роботи лікарів і постачальників медичних послуг на рівні європейських стандартів; цінові переваги в порівнянні з іншими країнами; природне та історичне процвітання країни та її унікальне географічне розташування як міст між Європою та Близьким Сходом; а також відповідні кліматичні умови в поєднанні з якісною туристичною адміністрацією та добре відомою турецькою гостинністю.

З іншого боку, Туреччина також має деякі слабкі сторони. Незважаючи на сильні сторони та переваги, було недостатньо зусиль, щоб представити та вивести галузь на міжнародний ринок через відсутність організації серед членів галузі. Також є труднощі з кваліфікованими кадрами. Крім того, невідповідність перекладів на веб-сайтах деяких із цих лікарень і недостатній рівень володіння англійською мовою осіб, які мають контакти з пацієнтами та брокерськими установами, створюють дилетантський імідж цих поважних установ і затьмарюють довіру до їх високого рівня. рівень медичних стандартів.

Висновки з даного дослідження

і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

За підсумками дослідження варто наголосити, що глобальні умови функціонування медичної індустрії нівелюють усі бар'єри у транскордонному русі медичних послуг у різних країнах і регіонах світу, висуваючи до їх пріоритетних характеристик швидкість оперативність якість і комфорт медичного обслуговування). Як результат – на сьогодні практично завершився етап формування зрілого сегменту

глобального ринку послуг медичного туризму зі своєю інфраструктурою, системою медичного менеджменту й акредитаційних інституцій агентствами медичного туризму і туристичними операторами у сфері медичних подорожей. Динамічний розвиток міжнародного медичного туризму, який охоплює нині не тільки власне індустрію охорони здоров'я, але й туристичну галузь, докорінно змінює ландшафт глобальної системи медичних послуг, породжує якісно нову концепцію медичного обслуговування, а відтак – справляє всезростаючий вплив як на національні системи охорони здоров'я, так і діяльність компаній зі страхування здоров'я, котрі дедалі частіше погоджуються оплачувати лікування своїх клієнтів у зарубіжних клініках і центрах.

Загострення ж глобальної конкуренції за пацієнтів обумовлює висування у лідери медичного сегменту глобального ринку великих гравців з багаторічним досвідом, які ділять між собою цей ринок і сегментують його. Тож за таких умов міжнародний медичний туризм формує глобальний сегмент медичних послуг, який здатен задовольнити будь-які потреби в охороні здоров'я у будь-якій точці планети і у широкому діапазоні цін на медичні послуги. Виходячи з цього, до пріоритетних висувається питання щодо впровадження комплексної системи оцінки впливу міжнародного медичного туризму на динаміку розвитку національних систем охорони здоров'я, а також розроблення міжнародних стандартів у цій сфері з формулюванням чіткої стратегії, здатної суттєво скоротити ризики медичного туризму та підвищити його ефективність.

Проаналізувавши наведені дані у роботі, можна зробити висновки, що в досліджуваних країнах спостерігається поступовий розвиток туризму. Використання державних інструментів, які сприяли розвитку туризму, доцільно застосовувати під час планування державної політики підтримки туристичної галузі в Україні. Незважаючи на проведення бойових дій та анексію території, в Україні існує можливість розвитку туристичної галузі, що можна побачити під час дослідження світових тенденцій, а саме Туреччини, яка в останні роки страждає від терористичних та військових загроз. Туреччина є досить розвинутою туристичною країною із значними ресурсами та численними туристичними об'єктами й комплексами. Її керівництво намагається постійно нарощувати туристичний потенціал усіх регіонів держави завдяки пошуку нових стратегій туристичного та економічного розвитку території із залученням як вітчизняного капіталу, так і європейського. В сучасних умовах політико-економічного розвитку та епідеміологічної кризи Туреччина шукає нові шляхи виходу для стабілізації в туристичній сфері та виходу неї на світовий ринок. Вона має гарні передумови для розвитку нових і перспективних туристичних галузей обслуговування, які можуть притягувати значні потоки іноземних туристів

Туреччина входить до ТОП-10 лідерів медичного туризму за версією Medical Tourism Index [45]: щороку 750 тисяч іноземних пацієнтів обирають місцеві клініки. В Україні є напрацьована база і наявний потенціал у розвитку медичного туризму, проте залишаються невирішеними проблеми, які його гальмують. Системі медичного туризму потрібно запрацювати, для чого слід створити ефективну модель маркетингової політики в охороні здоров'я, покращити матеріальну базу та впровадити сучасні медичні технології, змінити законодавство, проходити міжнародні сертифікації, налагоджувати сервіс і піднімати якість послуг на вищий рівень. Перспективи ринку медичного туризму залежать, з одного боку, від того, наскільки суб'єкти державного, комунального, комерційного секторів за оптимальну ціну з урахуванням потреб споживачів здатні забезпечити надання та просування таких послуг, а з іншого – наскільки держава спроможна підтримувати цей сегмент. Показовим у цьому є досвід турецьких компаній, що надають послуги медичного туризму, які отримують покриття фінансових витрат на міжнародну сертифікацію, а також частину логістичних витрат споживачів таких послуг. Турецька компанія «Turkish Airlines», значна частка якої належить державі, надає туристам, які приїжджають до країни з метою лікування, 50%-ву знижку на переліт. Крім того, Туреччина є лідером за кількістю клінік, які отримали міжнародну акредитацію JCI, що свідчить про високу якість медичних послуг та безпеку для клієнтів. Вартість акредитації доволі висока (від \$35 тис.), і в Туреччині існує практика компенсації державою цих витрат.

Отже, ефективний розвиток ринку медичного туризму не можна забезпечити без вирішення економічних, політичних, соціальних питань, реорганізації всієї системи надання медичної допомоги, зміни структури медичної освіти. Проведене дослідження підтвердило, що розвиток медичного туризму є перспективним сегментом конкурентного позиціонування медичної галузі в глобальному середовищі. За цих умов необхідно підтримувати його сильні (складові стоматологічні, офтальмологічні, кардіологічні, неврологічні репродуктивні медичні послуги, послуги реабілітації та оздоровлення), а також розвивати новітні напрямки медичного туризму (трансплантологію, б'юті-туризм тощо) з відповідним створенням регіональних оздоровчих і реабілітаційних кластерів. Очевидною перевагою є поєднання високої якості кадрового потенціалу, медичних, оздоровчих та рекреаційних ресурсів з відповідною доступною ціновою політикою, бажанням досягти процесної зрілості в наданні таких послуг і отримання міжнародного медичного сертифіката якості для зростання в'їзного медичного туризму. На інституційному рівні важливо забезпечити баланс між комерційним інтересом учасників медичного туризму і захист інтересів споживачів таких послуг.

Література

1. Баєв В. Б. Економічні передумови розвитку медичного туризму в Україні. Наукові праці МАУП. 2014. Вип. 43 (4). С. 163-167.

2. Баєва О.В. Менеджмент у галузі охорони здоров'я: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 640 с.
3. Гнедик Є.С. Медичний туризм як вид господарської діяльності: проблеми нормативно-правового визначення. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. № 6. Том 2. С. 18-22.
4. Гнедик Є.С. Правова характеристика медичного туризму в Україні. Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин: 195 матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), (Кривий Ріг, 27 вересня 2019 р.). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2019. С. 84-89.
5. Державна служба статистики України. URL. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Державний інститут статистики Туреччини URL. Режим доступу: www.tuik.gov.tr
7. Діденко К. Д. Медичний туризм в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Науковий вісник Херсонського державного університету. Вип. 16. Ч. 4. 2016. С. 101-105.
8. Діденко К.Д., Жученко В.Г. Медичний туризм в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. Випуск 14. частина 4. С. 101-105
9. Європейська Хартія Прав Пацієнтів в Україні. URL. Режим доступу: <https://phc.org.ua/uploads/files/hartia.pdf>
10. ЗАКОН УКРАЇНИ "Про курорти" (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, N 50, ст.435). Верховна Рада України. 2000 URL. Режим доступу: <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/ukrajiny-zakony/zakon-ukrajini-pro-kurorti-vidomosti-2000.html>
11. Закон України «Про туризм» від 18 листопада 2003 р. №1282-IV // ВВР України. 2004. №13. Ст.180.
12. Зінченко О.В. Правовий статус суб'єктів туристичної діяльності як основа національного туристичного законодавства. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: зб. наукових праць. Випуск 7. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. С. 128-133.
13. Лікування all inclusive: як Туреччина зробила медицину своїм туристичним брендом. URL. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-yakisne-zhyttia/3324154-likuvanna-all-inclusive-ak-tureccina-zrobila-medicinu-svoim-turistichnim-brendom.html>
14. Медичний туризм у Туреччині: клінічна перевага лікування у Туреччині. URL. Режим доступу: <https://visrozdil.lviv.ua/2022/12/18/medichni-turizm-u-turechchini-klinichna-perevaga-likuvannya-u-turechchini>
15. Османська дипломатія. Як війна в Україні зробила Ердогана сильнішим, і чому йому це не допоможе. URL. Режим доступу <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63673915>
16. Основи законодавства України про охорону здоров'я. Закон України. Відомості Верховної Ради України від 26.01.1993 р., чинне законодавство станом на 05 грудня 2019 року, № 4, стаття 19.
17. Офіційний сайт Євростату URL. Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/>
18. Офіційний сайт Української асоціації медичного туризму. URL. Режим доступу: <http://www.uamt.org.ua>
19. Про курорти. Закон України. Відомості Верховної Ради України від 15.12.2000 р., чинне законодавство станом на 05 грудня 2019 року, № 50, стаття 435
20. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої). Закон України. Відомості Верховної Ради України від 27.10.2006 р., чинне законодавство станом на 05 грудня 2019 року, № 43, стор. 1449, стаття 418
21. Романова А. Аналіз становлення і розвитку медичного туризму в Україні у контексті світового економічного простору. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2017. № 1. С. 62–68.
22. Статистика Світового Банку URL. Режим доступу: <http://databank.worldbank.org/data/databases.aspx>.
23. Статистичний звіт про діяльність Турецької асоціації медичного туризму ТНТС на території України за період з 1 листопада 2013р. по 1 січня 2014 р. URL. Режим доступу: <http://thtcrsc.com/news/?limit=1&point=2>
24. Сумна цифра статистики туризму Туреччини URL. Режим доступу: www.news.turk.com
25. Ткачук Л.М., Колосова І.В. МЕДИЧНИЙ ТУРИЗМ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ Наукові записки СумДПУ імені А.С.Макаренка. Географічні науки. 2021. Т. 2. Вип. 2, с. 167-176.
26. Турецький інтерес у війні росії проти України. URL. Режим доступу <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3461716-tureckij-interes-u-vijni-rosii-proti-ukraini.html>
27. Туризм у Туреччині та її туристична стратегія URL. Режим доступу: saglikturizmi.gov.tr
28. У Туреччині представили програму «Сертифікат безпечного туризму». URL. Режим доступу: ukrinform.ua
29. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Ратифіковано

із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. Офіційний вісник України від 26.09.2014 р., № 75, том 1, стор. 83, стаття 2125

30. Українська асоціація міжнародного туризму. URL. Режим доступу: <http://www.uamt.org.ua>
31. Хартія основних прав Європейського Союзу. 07.12.2000 року. URL. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524.
32. A global look at public perceptions of health problems, priorities and donors: the Kaiser/Pew global health survey. Kaiser Family Foundation, 2007. URL. Режим доступу: <http://www.kff.org/kaiserpolls/upload/7716.pdf>.
33. Carmen, Iordache, Iuliana, Ciochină. Medical tourism industry challenges in the context of globalization. *Management Strategies Journal*, 2014, vol. 24, issue 2, 62-70
34. Check-up – сучасна діагностика організму URL. Режим доступу: http://medvoyage.info/news/tourism/check_up_sovremennaya_dagnostika_organizma.
35. Could Turkey hit US\$3 billion from medical travel? URL. Режим доступу: <https://www.laingbuissonnews.com/amtj/news-amtj/could-turkey-hit-us3-billion-from-medical-travel/>
36. Dr. Esma Gültüvin Gür Omay Prof. Dr. Emrah Cengiz. Health Tourism in Turkey: Opportunities and Threats. *Mediterranean Journal of Social Sciences MCSER Publishing, Rome-Italy*. Vol 4 No 10 October 2013. P. 424 – 431
37. Euro Health Consumer Index 2015. Health Consumer Powerhouse: Report. URL. Режим доступу: http://www.healthpowerhouse.com/files/EHCI_2015/EHCI_2015_report.pdf
38. Euro Health Consumer Index 2015. Health Consumer Powerhouse: Report. URL. Режим доступу: http://www.healthpowerhouse.com/files/EHCI_2015/EHCI_2015_report.pdf/
39. Gill, S. & Sumant, O. Global Medical Tourism Market. Global Opportunity Analysis and Industry Forecast, 2018-2025. URL. Режим доступу: <https://www.alliedmarketresearch.com/medical-tourism-market>.
40. Horowitz M., J. Rosensweig, C. Jones. Medical Tourism: Globalization of the Healthcare Marketplace. *MedGenMed*. 2007. 9(4): URL. Режим доступу: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2234298>
41. International Association of Physicians in Medical Tourism. 2019. URL. Режим доступу: <https://www.medtourdoctors.com/pro-assotsiatsiyu/>.
42. Medical Tourism Association. URL. Режим доступу: <https://www.medicaltourismassociation.com>.
43. Medical Tourism Climate Survey 2014/ International Medical Travel Journal. Published in March 2014. URL. Режим доступу: <http://www.imtj.com/resources/research-and-statistics/medical-tourism-climate-survey-2014>.
44. Medical Tourism Index 2020-2021. International Healthcare Research Center. URL. Режим доступу: <https://www.magazine.medicaltourism.com/medical-tourism-index-infographic>
45. Medical Tourism Index. The International Healthcare Research Center. URL. Режим доступу: <http://www.healthcaresearchcenter.org/medical-tourism-index>.
46. Medical Tourism: A New Global Niche. *International Journal of Tourism Sciences*. 2015. URL. Режим доступу: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15980634.2007.11434599>.
47. Medical Tourism: Update and Implications Repor. Deloitte. URL. Режим доступу: <http://www.deloitte.com/.../center-for-health-solutions/health>.
48. Medlik S. Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality. [3-rd ed.]. Oxford: Butterworth-Heinemann, 2003. 273 p.
49. Melnychenko S.V., Mykhailichenko G.I., Kravtsov S.S. Innovative growth of integrated tourism companies. Innovative development of the economy: global trends and national features: collective monograph; edited by J. Zukovskis, K.Shaposhnykov. Lithuania: Publishing House "Baltija Publishing", 2018. 709 p.
50. Milica Z. Bookman and Karla R. Bookman. Medical Tourism in Developing Countries. Printed in the United States of America. First edition: August 2007. 258 p.
51. Nataliya Gutorova, Vitalii Pashkov, Andrii Harkusha. Virtual/Augmented Reality Software in Medical Rehabilitation: Key Legal Issues. *Acta Balneologica*. TOM LX N 2 (152)/2018. P 119-124.
52. Pollard Keith. The outlook for medical tourism in 2010. URL. Режим доступу: <http://treatmentabroad.blogspot.com/2010/01/outlook-for-medical-tourism-in-2010.html>
53. Research Reports in Healthcare. URL. Режим доступу: <https://www.grandviewresearch.com/industry/healthcare>
54. Simon Hudson. (2002) Sport and adventure tourism. The Haworth Hospitality Press, New York, London, Oxford. 325 p.
55. UNWTO: International Tourism Highlights, 2019 Edition. URL. Режим доступу: <https://www.eunwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152>

References

1. Baiev V. B. Ekonomichni peredumovy rozvytku medychnoho turizmu v Ukraini. *Naukovi pratsi MAUP*. 2014. Vyp. 43 (4). S. 163-167.

2. Baieva O.V. Menedzhment u haluzi okhorony zdorovia: navch. posibnyk. K.: Tsentri uchbovoi literatury, 2008. 640 s.
3. Hnedyk Ye.S. Medychnyi turizm yak vyd hospodarskoi diialnosti: problemy normativno-pravovoho vyznachennia. Aktualni problemy vitchyznanoi yurysprudentsii. 2017. № 6. Tom 2. S. 18-22.
4. Hnedyk Ye.S. Pravova kharakterystyka medychnoho turizmu v Ukraini. Hospodarske pravo ta protses v umovakh transformatsii suspilnykh vidnosyn: 195 materialy II Vseukrainskoi nauko-vo-praktychnoi konferentsii (v avtorskii redaktsii), (Kryvyi Rih, 27 veresnia 2019 r.). Kryvyi Rih: DluM MVS Ukrainy, 2019. S. 84-89.
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL. Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Derzhavnyi instytut statystyky Turechchyny URL. Rezhym dostupu: www.tuik.gov.tr
7. Didenko K. D. Medychnyi turizmu v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Vyp. 16. Ch. 4. 2016. S. 101-105.
8. Didenko K.D., Zhuchenko V.H. Medychnyi turizm v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. 2016. Vypusk 14.chastyna 4. S. 101-105
9. Ievropeiska Khartia Prav Patsientiv v Ukraini. URL. Rezhym dostupu: <https://phc.org.ua/uploads/files/hartia.pdf>
10. ZAKON UKRAINY "Pro kurorty" (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2000, N 50, st.435). Verkhovna Rada Ukrainy. 2000 URL. Rezhym dostupu: <https://xn--80aagahqwybe8an.com/ukrajiny-zakony/zakon-ukrajini-pro-kurorty-vidomosti-2000.html>
11. Zakon Ukrainy «Pro turizm» vid 18 lystopada 2003 r. №1282-IV // VVR Ukrainy. 2004. №13. St.180.
12. Zinchenko O.V. Pravovyi status subiektiv turystychnoi diialnosti yak osnova natsionalnoho turystychnoho zakonodavstva. Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seria № 18. Ekonomika i pravo: zb. naukovykh prats. Vypusk 7. K.: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2009. S. 128-133.
13. Likuvannia all inclusive: yak Turechchyna zrobyla medytsynu svoim turystychnym brendom. URL. Rezhym dostupu: <https://www.ukrinform.ua/rubric-yakisne-zhyttia/3324154-likuvanna-all-inclusive-ak-tureccina-zrobila-medicynu-svoim-turistichnim-brendom.html>
14. Medychnyi turizm u Turechchyni: klinichna perevaha likuvannia u Turechchyni. URL. Rezhym dostupu: <https://visrozdil.lviv.ua/2022/12/18/medichni-turizm-u-turechchini-klinichna-perevaha-likuvannia-u-turechchini>
15. Osmanska dyplomatiia. Yak viina v Ukraini zrobyla Erdohana synlyshym, i chomu yomu tse ne dopomozhe. URL. Rezhym dostupu <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63673915>
16. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia. Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 26.01.1993 r., chynne zakonodavstvo stanom na 05 hrudnia 2019 roku, № 4, stattia 19.
17. Ofitsiinyi sait Yevrostatu URL. Rezhym dostupu: <http://ec.europa.eu/eurostat/>
18. Ofitsiinyi sait Ukrainskoi asotsiatsii medychnoho turizmu. URL. Rezhym dostupu: <http://www.uamt.org.ua>
19. Pro kurorty. Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 15.12.2000 r., chynne zakonodavstvo stanom na 05 hrudnia 2019 roku, № 50, stattia 435
20. Pro ratyfikatsiiu Yevropeiskoi sotsialnoi khartii (perehlanutoi). Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 27.10.2006 r., chynne zakonodavstvo stanom na 05 hrudnia 2019 roku, № 43, stor. 1449, stattia 418
21. Romanova A. Analiz stanovlennia i rozvytku medychnoho turizmu v Ukraini u konteksti svitovoho ekonomichnoho prostoru. Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia. 2017. № 1. S. 62–68.
22. Statystyka Svitovoho Banku URL. Rezhym dostupu: <http://databank.worldbank.org/data/databases.aspx>.
23. Statystychnyi zvit pro diialnist Turetskoi asotsiatsii medychnoho turizmu TINTS na terytorii Ukrainy za period z 1 lystopada 2013r. po 1 sichnia 2014 r. URL. Rezhym dostupu: <http://thtcrsc.com/news/?limit=1&point=2>
24. Sumna tsyfra statystyky turizmu Turechchyny URL. Rezhym dostupu: www.news.turk.som
25. Tkachuk L.M., Kolosova I.V. MEDYCHNYI TURIZM: PROBLEMY TA PERSPEKTYVY ROZVYTKU V UKRAINI TA SVITI Naukovi zapysky SumDPU imeni A.S. Makarenka. Heohrafichni nauky. 2021. T. 2. Vyp. 2, s. 167-176.
26. Turetskyi interes u viini rosii proty Ukrainy. URL. Rezhym dostupu <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3461716-tureckij-interes-u-vijni-rosii-proti-ukraini.html>
27. Turizm u Turechchyni ta yii turystychna stratehiia URL. Rezhym dostupu: saglikturizmi.gov.tr
28. U Turechchyni predstavly prohamu «Sertyfikat bezpechnoho turizmu». URL. Rezhym dostupu : ukrinform.ua
29. Uhoda pro Asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamychnenamy, z inshoi storony. Ratyfikovano iz zaiavoi Zakonom № 1678-VII vid 16.09.2014. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy vid 26.09.2014 r., № 75, tom 1, stor. 83, stattia 2125
30. Ukrainska asotsiatsiia mizhnarodnoho turizmu. URL. Rezhym dostupu: <http://www.uamt.org.ua>
31. Khartia osnovnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu. 07.12.2000 roku. URL. Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524.
32. A global look at public perceptions of health problems, priorities and donors: the Kaiser/Pew global health survey. Kaiser Family Foundation, 2007. URL. Rezhym dostupu: <http://www.kff.org/kaiserpolls/upload/7716.pdf>.
33. Carmen, Iordache, Iuliana, Ciochină. Medical tourism industry challenges in the context of globalization. Management Strategies Journal, 2014, vol. 24, issue 2, 62-70
34. Check-up – suchasna diahnostyka orhanizmu URL. Rezhym dostupu: http://medvoyage.info/news/tourism/check_up_sovremennaya_diaagnostika_organizma.
35. Could Turkey hit US\$3 billion from medical travel? URL. Rezhym dostupu: <https://www.laingbuissonnews.com/mtj/news-imtj/could-turkey-hit-us3-billion-from-medical-travel/>
36. Dr. Esma Gültüvin Gür Omay Prof. Dr. Emrah Cengiz. Health Tourism in Turkey: Opportunities and Threats. Mediterranean Journal of Social Sciences MCSER Publishing, Rome-Italy. Vol 4 No 10 October 2013. P. 424 – 431
37. Euro Health Consumer Index 2015. Health Consumer Powerhouse: Report. URL. Rezhym dostupu: http://www.healthpowerhouse.com/files/EHCI_2015/EHCI_2015_report.pdf
38. Euro Health Consumer Index 2015. Health Consumer Powerhouse: Report. URL. Rezhym dostupu: http://www.healthpowerhouse.com/files/EHCI_2015/EHCI_2015_report.pdf
39. Gill, S. & Sumant, O. Global Medical Tourism Market. Global Opportunity Analysis and Industry Forecast, 2018-2025. URL. Rezhym dostupu: <https://www.alliedmarketresearch.com/medical-tourism-market>.
40. Horowitz M., J. Rosensweig, C. Jones. Medical Tourism: Globalization of the Healthcare Marketplace. MedGenMed. 2007. 9(4): URL. Rezhym dostupu: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2234298>
41. International Association of Physicians in Medical Tourism. 2019. URL. Rezhym dostupu: <https://www.medtourdoctors.com/pro-assotsiatsiyu/>.
42. Medical Tourism Association. URL. Rezhym dostupu: <https://www.medicaltourismassociation.com>.
43. Medical Tourism Climate Survey 2014/ International Medical Travel Journal. Published in March 2014. URL. Rezhym dostupu: <http://www.imtj.com/resources/research-and-statistics/medical-tourism-climate-survey-2014>.
44. Medical Tourism Index 2020-2021. International Healthcare Research Center. URL. Rezhym dostupu: <https://www.magazine.medicaltourism.com/medical-tourism-index-infographic>

-
45. Medical Tourism Index. The International Healthcare Research Center. URL. Rezhym dostupu: <http://www.healthcareresearchcenter.org/medical-tourism-index>.
 46. Medical Tourism: A New Global Niche. International Journal of Tourism Sciences. 2015. URL. Rezhym dostupu: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15980634.2007.11434599>.
 47. Medical Tourism: Update and Implications Repor. Deloitte. URL. Rezhym dostupu: <http://www.deloitte.com/.../center-for-health-solutions/health>.
 48. Medlik S. Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality. [3-rd ed.]. Oxford: Butterworth-Heinemann, 2003. 273 p.
 49. Melnychenko S.V., Mykhailichenko G.I., Kravtsov S.S. Innovative growth of integrated tourism companies. Innovative development of the economy: global trends and national features: collective monograph; edited by J. Zukovskis, K.Shaposhnykov. Lithuania: Publishing House "Baltija Publishing", 2018. 709 p.
 50. Milica Z. Bookman and Karla R. Bookman. Medical Tourism in Developing Countries. Printed in the United States of America. First edition: August 2007. 258 p.
 51. Nataliya Gutorova, Vitalii Pashkov, Andrii Harkusha. Virtual/Augmented Reality Software in Medical Rehabilitation: Key Legal Issues. Acta Balneologica. TOM LX N 2 (152)/2018. R 119-124.
 52. Pollard Keith. The outlook for medical tourism in 2010. URL. Rezhym dostupu: <http://treatmentabroad.blogspot.com/2010/01/outlook-for-medical-tourism-in-2010.html>
 53. Research Reports in Healthcare. URL. Rezhym dostupu: <https://www.grandviewresearch.com/industry/healthcare>
 54. Simon Hudson. (2002) Sport and adventure tourism. The Haworth Hospitality Press, New York, London, Oxford. 325 r.
 55. UNWTO: International Tourism Highlights, 2019 Edition. URL. Rezhym dostupu: <https://www.eunwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152>